Levensgeschiedenis op het veen
Grenspaal in het Bargerveen - Familiebedrijf Hofman
Misdrijven tegen het leven gericht - Derde kwartaal 1924
Oorlogscrisiscriminaliteit in Zuidoost-Drenthe
Musea in Zuidoost-Drenthe

Kroniek

- september 2024
- jaargang 33 - nummer 93
- losse nummers € 6,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

Bestuur
Peter Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 06-38358941, pmkraan99@gmail.com.
Henk Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 06-25186205, hendrik.jeurink@gmail.com.
Albert Oost, penningmeester, ledenadministrateur en webmaster, Amsterdamscheveldlaan 1, 7887 VD Erica, 06-10061012, aoost3@kpnplanet.nl.
Rika Jonkers, bestuurslid, Wendeling 229, 7824 TM Emmen, 06-21959314, jonkersrika@gmail.com .
Gré Tiben-Tolner, bestuurslid, Hoofdkanaal o.z. 146, 7881 VR Emmer-Compascuum, 06-15688141, gretiben@hotmail.com.
Geert Schutrups, vicevoorzitter, Parklaan 7, 7822 EA Emmen, 06-55122978, parklaan7@home.nl.
Roelienke Weerink, bestuurslid, Rooseveltstraat 6, 7844 LN Veenoord, 06-14584162, roel_1976@hotmail.com.

Redactie
Albert Eggens, redactiesecretariaat, Spitaalzoom 54, 7813 DL Emmen, 0591-859087. Gelieve kopij te zenden aan: alberteggens@hotmail.com.

Contact
- Website Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe: https ://hvzod.org.
- Volg ons op Facebook: https://www.facebook.com/Hist.Ver.Zuido.Drenthe/
- Algemeen emailadres: hendrik.jeurink@gmail.com.

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?
Het lidmaatschap bedraagt voor 2024 € 20,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Schrijf u in op: https://hvzod.org/lid-worden/ of mail: aoost3@kpnplanet.nl.

Contributie
Jaarlijks wordt in februari de contributie via factuur of per incasso geïnd.

Bankrelatie
Rekeningnummer NL78 RABO 0104 4688 15, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Omslag: Hunebed D42 bij Westenesch met zicht op de stedelijke horizon van Emmen in 2023. (Foto Ina Meilink)

Redactioneel

Opnieuw beleeft de *Kroniek* dit jaar een primeur. In maart ging ons tijdschrift over op een groter formaat, het juni-nummer was thematisch opgezet vanwege Koningsdag en vanaf dit nummer wordt de *Kroniek* uitgebreid met bijdragen van verschillende musea in Zuidoost-Drenthe. We starten met Museum Collectie Brands in Nieuw-Dordrecht, Museum Janning in Nieuw-Schoonebeek, het Industrieel Smalspoor Museum in Erica en het Stedelijk Museum Coevorden. Verder zijn in dit nummer weer tal van artikelen te vinden die een bepaald aspect van de geschiedenis van onze regio belichten.
Burgemeester Eric van Oosterhout verhaalt over de verbinding tussen zijn ambt en het verleden. Gerben Dijkstra schrijft over een honderdjarige in Roswinkel en aan de hand van enkele foto's over bruidsparen doet hij een oproep aan diegenen die meer over hen weten. Herman Posthumus zet zich in voor het behoud van grenspalen in het Bargerveen en doet daar verslag van. Marscha van Noesel schrijft over de groente- en fruithandel van de familie Hofman in Emmen. In de rubriek Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924) staan dit keer de 'misdrijven tegen het leven gericht' centraal. Pieter Naber beschrijft in zijn rubriek 100 Jaar geleden wat er in het derde kwartaal van 1924 zoal voorviel. Ik bespreek verschillen in aard en omvang van de smokkelarij in Zuidoost-Drenthe tijdens de Eerste Wereldoorlog. Gerben Dijkstra komt terug op Koningsdag: met dank aan lezers blijken er nog meer koninklijke bezoeken aan onze gemeente te zijn geweest. Tenslotte brengt het bestuur ons op de hoogte van geplande lezingen, een fietstocht en ander verenigingsnieuws.

Inhoudsopgave

Eric van Oosterhout	Levensgeschiedenis op het veen	1
Redactie	Gelukwensen voor . . . en Jantje Ananias-Luikens	2
Herman Posthumus	De wederopstanding van een grenspaal in het Bargerveen	5
Marscha van Noesel	Familiebedrijf groenten- en fruithandel Hofman	6
Albert Eggens	Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924) - Misdrijven tegen het leven gericht	9
Piet Naber	100 Jaar geleden - Derde kwartaal 1924	13
Albert Eggens	Oorlogsriminaliteit in Zuidoost-Drenthe tijdens en na de Eerste Wereldoorlog	17
Gerben Dijkstra	Reacties en aanvullingen: koninklijk bezoek in 1955 en 1961	24
Redactie	Wie weet waar?	26
Henk Jeurink	Verenigingsnieuws	27
Museumbijdragen van	Collectie Museum Brands, Museum Janning, Industrieel Smalspoor Museum en Stedelijk Museum Coevorden	29

Productie & opmaak:
Uitgeverij Drenthe, Beilen - www.uitgeverijdrenthe.nl
Druk: Scholma Print & Media, Bedum

@UitgeverijD

Oplage: 1200 exemplaren

door burgemeester drs. Eric van Oosterhout

Levensgeschiedenis op het Veen

Als burgemeester komt de geschiedenis je als het ware tegemoet. Zo wonen we op De Hondsrug, rennen we langs diverse hunebedden, hoef je maar te bukken voor een bijzondere steen en kijken we vanaf het dorp uit op het voormalige Bourtanger moeras.
De geschiedenis van je woonomgeving 'lezen' is één ding. Maar de echte geschiedenis krijg je van de mensen om je heen. Burgemeester zijn biedt kansen op de wereld aan interessante ontmoetingen met mensen uit een ver verleden. Het is vrijwel dagelijks 'oral history' op bestelling.

Zo bezoek ik al bijna 20 jaar de echtparen die 60 jaar of langer zijn getrouwd. Ze zijn altijd een tikje nerveus, net iets chiquer gekleed dan normaal, maar ook nog wel op die oude sloffen die zo lekker zitten. Na de koffie ("Heeft u er ook wat in?") en het onvermijdelijke gebakje, ontstaat het goede gesprek vanzelf. Er zijn collega's die zich uitvoerig laten informeren over allerlei achtergronden van het bruidspaar. Ik laat me via open vragen verrassen. In al die jaren voerde ik al meer dan duizend bruidspaar-gesprekken, dus dat leert snel. En ik versta na veertig jaar wonen in Noord-Nederland elke streektaal (en Fries). Dat helpt.

Zeker als de huiskamer niet te vol zit, ontstaan vaak de mooiste gesprekken over een levensgeschiedenis van twee mensen die zestig jaar of langer geleden voor elkaar kozen. De geschiedenis ontrolt zich voor je ogen. "We zaten samen al op de lagere school," is zo'n beginnetje waarmee ik meteen rechtop zit. Na wat niemendalletjes voor de Bouquet-reeks ("was het toen ook al een leuk meisje"), komt zo het verhaal van de school voorbij. Hoe ver het wel niet lopen was. Hoe streng de meester. Hoe vol de klassen. En ja, wat leerden we eigenlijk? Soms corrigeren ze elkaar, waarbij de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat vrouwen vaak een beter (betrouwbaarder) geheugen hebben dan mannen.
Zeker voorbij Emmen gaan veel verhalen over het Veen. "Ik was denk ik een jaar of veertien, en toen moesten we mee naar het Veen. Ik was de derde van tien jongens, dus veel keus hadden we niet. Vier uur op, een uur lopen, en dan aan het werk. Was het zwaar? Ach, dat wilde wel. Ja, je was aan het einde van de dag wel moe, maar wie niet. Eten? Ja, dan kwam er halverwege wel wat langs, boekweitpap, pannenkoeken, heerlijk was dat. En daarna was het weer aanpakken. En roken. Zeker, drank kwam er ook wel aan te pas. We wisten niet beter. Daar werd je een kerel van, zeiden ze". Hij kijkt naar het plafond en dwarrelt wat met gedachten naar vroegere tijden.
Ik leun ontspannen achterover. Een vraagje hier, een duwtje daar en de geschiedenis ontrolt zich voor je ogen. De vrouw knikt geruststellend. Ze kent het verhaal.

Op de schouw staat een foto van een mooie jonge vrouw. Niet meteen naar vragen, leer je na wat gesprekken. Na de beschrijving van het huwelijk ("We moesten wel trouwen."), komt het vanzelf op het eerste huis. Vaak bij de schoonouders in, of met meer stellen in één huis. "We wisten ja niet beter." Ineens zegt de vrouw: "We wilden graag kinderen, maar het ging drie keer mis." Het aantal miskramen dat ik voorbij heb horen komen, is ontelbaar. Vaak wat terloops aangeduid, maar als je goed luistert, hoor je nog steeds de trilling in de stem.
"Uiteindelijk werd onze lieve Marijke geboren," zegt de vrouw ineens. Ze kijkt naar de foto op de schouw en het gesprek valt stil. Je leert om de stiltes te waarderen. "We hebben het er gisteren nog over gehad, maar we vinden dat u het ook mag weten." De verongelukte dochter maakt ineens deel uit van het jubileumfeest. "Na al die jaren moet ik er nog steeds om schreien." Hoeveel overleden kinderen heb ik niet voorbij horen komen: het ongeluk, de verdrinking ("Ineens konden we hem niet meer vinden.") of de allesverwoestende kanker. Ze zucht en wrijft wat ongemakkelijk met haar handen: "U heeft toch ook dochters, daar schrijft u wel eens over." Ik knik, maar kom maar een beetje bij haar verdriet.
De man pakt het dan wel vaak weer op met een andere dooddoener, zoals dat heet: "Maar ja, het leven gaat verder." Of zoiets.
Van het Veen kwamen ze vaak in de industrie. Vrouwen bij de Bendien, mannen bij de AKU. Hoewel het ook hard werken was in de fabriek, was het een verademing bij het harde Veenleven. In vijf ploegen werken viel niet altijd mee, maar zorgde toch voor een veel regelmatiger leven.

Vervolgens maken ze in hun leven de enorme welvaartssprong mee. Er zullen weinig generaties zo'n verschil meemaken tussen begin en eind van hun leven. Van een schamel veenhutje achter Barger-Compascuum tot een keurig seniorenappartement in Klazienaveen. De man die jaren voetbalde op afgetrapte schoenen bij Zwartemeerse Boys, kijkt nu op een groot kleurenscherm naar voetbal van over de hele wereld. Opvallend vaak zijn ze handiger met de computer dan menigeen denkt, al is het maar om het contact met de kleinkinderen van over ver te onderhouden. Overigens wonen de meeste kinderen nog steeds in de buurt ("Behalve ons Jan, die woont vijf kilometer verderop, jammer."). Ze wandelden uren op oude klompen, en rijden nu in hun kleine autootje op zondag een blokje om.

Wat overblijft is een waardevolle levensgeschiedenis en bovenal dankbaarheid. De 'boterham met tevredenheid' is van deze generatie. "Zulke lieve verzorgers hier en wat zitten we hier mooi, vindt u ook niet."
Bij de deur krijg ik een warme handdruk en van de bruid nog net geen zoen ("En ik vind die stukkies van oe ok altied zo mooi.").
Fluitend loop ik naar de auto na weer zo'n mooie geschiedenisles. En ik krijg er nog voor betaald ook. Dat hadden mijn lieve ouders mee moeten maken.

Gelukwensen voor .... *door redactie*

1- Jannes Homan *(Nieuw-Dordrecht, 10-06-1873, zoon van molenaar Arend Homan en Jantien Pepping) huwde op 28 september 1894 te Emmen met* ***Aaltje van der Kaap*** *(Musselkanaal, 03-02-1874, dochter van arbeider Johannes van der Kaap, beroep: arbeider en Aaltje Zuidema. In 1949 vierden zij hun 55-jarig huwelijksfeest. Het is niet bekend, waar zij na 1949 hebben gewoond.* (Emmer Courant (EC), *23-09-1949)*
2- Albert Kip *(Schildwolde, 05-09-1903 - Emmer-Compascuum, 02-12-1991, zoon van schipper Pieter Kip en Elizabeth Reindina Dik) huwde in 1924 (waar is niet bekend) met* ***Metje Huisman****, (Steenwijkerwold, 28-09-1904 - Emmer-Compascuum, 13-06-1983, dochter van arbeider Nicolaas Huisman en Geertje van Buiten. Zij woonden in Emmer-Compascuum op het adres Oostelijke Doorsnee ZZ 17.* (EC, *05-09-1974)*
3- Jacobus Klein*, (Barger-Oosterveen, 11-04-1897 - Klazienaveen, 26-06-1983, zoon van arbeider Louw Klein en Lena Johanna Houtman) huwde op 20 september 1919 met* ***Henderika Girbina Smidt*** *(Schoonebeekerveld, 20-06-1898 - Klazienaveen, 13-08-1994, dochter van arbeider Jan Smidt en Hendrikjen Groen). Bij hun huwelijk was hij arbeider van beroep; zij was dienstbode. Zij woonden in 1974 in Klazienaveen op het adres Meridiaan 173. Deze woning is inmiddels afgebroken.* (EC, *19-09-1974)*
4- Jakob Lassche *(Weerdingerveen, 29-06-1892 - Emmen, 12-11-1983, zoon van arbeider Teunis Lassche en Gesien Jeuring) huwde op 24 september 1914 te Emmen met* ***Grietje Lassche*** *(Weerdingerveen, 12-08-1895 - Emmen, 25-12-1988, dochter van arbeider Hendrik Lassche en Aaltje Eleveld). Bij hun huwelijk was hij arbeider van beroep; zij was arbeidster.*
In 1974 woonden zij in Emmen op het adres Walstraat 16. Deze woning is afgebroken. (EC, *24-09-1974)*

Wie kan meer vertellen over de bruidsparen (blz. 2) en Jantje Ananias-Luikens? Reacties naar: alberteggens@hotmail.com. Reacties worden geplaatst in de *Kroniek* en/of op de website www.hvzod/Kroniek/2024-04.

Jantje Ananias-Luikens, honderd jaar

Op vrijdag 13 september 1974 staken alle inwoners van Roswinkel de vlag uit. Het dorp vierde de honderdste verjaardag van Jantje Ananias-Luikens. Tussen 15.00 uur en 17.00 uur feliciteerden de dorpsbewoners haar in café Pagters.

Links: 'Opoe' Ananias: "Ik heb nog een bloeddruk van een jonge meid." (EC, *06-09-1974)*

Rechts: Opoe Ananias luistert aandachtig naar een gedicht dat buurvrouw Geers voorlas. (EC, *14-09-1974)*

Jantje Ananias Luikens zou volgens haar geboorteakte haar verjaardag twee dagen later moeten vieren, maar dat was een fout van de ambtenaar op het gemeentehuis in Sellingen. Haar vader, woonachtig in het gehucht Smeerling, had volgens de familie twee dagen nodig om zijn pas geboren dochter aan te geven.
In Roswinkel woonde zij in bij haar dochter Jantje Ananias en haar schoonzoon.
'Opoe' Ananias, zoals zij in Roswinkel werd genoemd, vond het bereiken van haar 100-jarige leeftijd niet zo bijzonder. Elke dag die zij in goede gezondheid mocht doorbrengen, stemde haar blij. Zij hielp haar dochter in de huishouding; maakte zelf haar bed op; zette koffie; veegde de deel schoon en af en toe wiedde zij het onkruid in de tuin.
Vroeg naar bed gaan wilde ze niet. Het liefst bracht ze de avond door met een cognacje. "Waarom ook niet? Volgens mijn huisarts heb ik nog de bloeddruk van een jonge meid," zei zij tegen de journalist van de *Emmer Courant* met een innemende glimlach op haar gelaat, waar slechts enkele rimpels op te zien zijn. Het enige probleem dat zij kende, is dat haar gehoor haar in de steek laat.
Het geheim van haar leeftijd schuilde in haar leefwijze: "Hard werken en ondanks verdriet en armoede opgewekt blijven. Als boerin en moeder van dertien kinderen wist zij van aanpakken." Werken als kind had zij op zeer jeugdige leeftijd al geleerd. Toen moest ze 's morgens al vroeg op. Zij moest dan op de koeien en de schapen passen. In de winter, als het werk op de boerderij stil lag, kon ze een paar maanden naar school.
Op de avond van 12 september 1974 brachten het muziekkorps Amarozo en de christelijke zangvereniging 'De Lofstem' haar een muzikale hulde.
Op 13 september 1974 werd zij niet alleen door de inwoners van Roswinkel gefeliciteerd, maar ook door burgemeester drs. Hans Beusekamp en zijn echtgenote. Naast de vele bloemstukken en fruitmanden van onder meer Barend Barendse kreeg zij van haar kinderen een kleurentelevisie cadeau. Het belangrijkste die dag was de aanwezigheid van haar rijke nakomelingenschap: dertien kinderen, 43 kleinkinderen, 92 achterkleinkinderen en negen achterachterkleinkinderen. (Gegevens uit: *EC*, 06-09-1974 en 16-09-1974)
Jantje Ananias-Luikens overleed op 22 augustus 1977, 102 jaar oud!
Jantje Luikens (Smeerling (Onstwedde), 15-09-1874 - Roswinkel, 22-08-1977, dochter van arbeider Albert Luikens en Fenna Katoen) huwde op 11 september 1896 te Emmen met Roelof Ananias (Emmen, 15-10-1874 - Nieuw-Weerdinge, 15-06-1955, zoon van wagenmaker Henderikus Ananias en Hilke de Groot. Bij hun huwelijk was hij arbeider van beroep en zij was zonder beroep.

door
Herman Posthumus

De wederopstanding van een grenspaal in het Bargerveen

In 1902 werd in het grensverdrag van Osnabrück bepaald dat in het Bargerveen extra grenspalen moesten komen. Om de toenemende smokkelarij effectiever te kunnen bestrijden was het belangrijk om precies te weten of iemand nog in Nederland was of toch al in Duitsland.

Zo kwam er ook een grenspaal te staan op de plek waar de Hoogeweg de grens kruiste. De Hoogeweg liep destijds vanaf de (toen nog niet gebouwde) Antoniuskerk rechtdoor richting Schöninghsdorf. Omdat die grenspaal niet in het veen weg mocht zakken, werd eerst een stevig fundament geplaatst. Daarbovenop werd de eigenlijke grenspaal, van Bentheimer zandsteen, geplaatst, half ingemetseld in baksteen. Soortgelijke grenspalen werden ook zuidelijker langs de grens in het Bargerveen geplaatst.
In de doorlopende nummering kreeg deze paal het nummer 160-IV. Toen de vervening ter plekke was afgerond, raakte de Hoogeweg vanaf de kerk in onbruik, en verdween van de kaart. Daarmee had ook deze grenspaal niet langer een functie, en werd geschrapt van de officiële nummerlijst. De paal zakte langzamerhand helemaal scheef in de grenssloot. En het bovenstuk brak (al dan niet moedwillig) af en was later ook nergens meer te vinden. Er circuleerden wel vermoedens over wat er met dat bovenstuk gebeurd zou zijn, maar duidelijk werd het niet.
Ook de overige grenspalen in het Bargerveen werden niet meer onderhouden, en zakten bijna allemaal half weg in het veen. Pogingen om die palen te laten herstellen liepen in eerste instantie op niets uit. Maar omstreeks 2020 zag de Provincie Drenthe kans om in het kader van het herstel van de grenskade in het Bargerveen ook de grenspalen te laten herstellen. Ook de grenspaal die officieel geen grenspaal meer was. Maar herstel van die paal op de oorspronkelijke locatie zou betekenen dat die op een onbereikbare plaats zou staan. Vandaar dat er voor gekozen werd om die paal een nieuwe plaats te geven, daar waar het fietspad langs de grens afbuigt naar de boerderij van Staatsbosbeheer, en wel weer precies op de grens. En om verwarring te

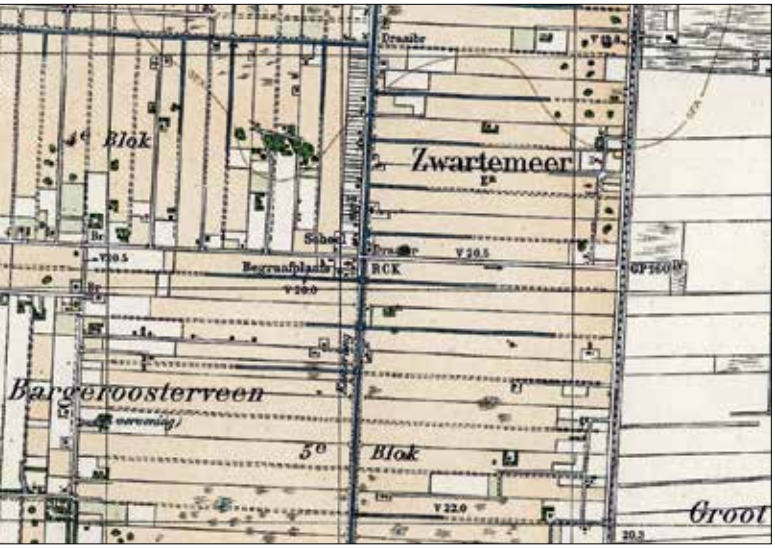

Op de topografische kaart van 1935 is te zien dat de Hoogeweg nog doorloopt tot aan de grenspaal.

Op deze foto (2002) is de in onbruik geraakte grenspaal te zien, half weggezakt, en zonder bovenstuk. De paal was alleen te bereiken via een moeilijk toegankelijke veendam op de grens.

Rechts: Foto van grenspaal 160-VA na de restauratie, maar nog zonder het bovenstuk. (Foto Herman Posthumus, 2021) Rechtsonder: Foto van de nu weer complete grenspaal 160-VA. (Foto Herman Posthumus, 30 november 2023)

Linksonder: Voor wie meer wil lezen, ISBN 9789023247456, 2010. Op zoek naar grenspalen *is een gids die toegang geeft tot een vrijwel onbekend landschappelijk gebied. Een gids die beschrijft hoe in de loop der jaren de grens tussen Noord-Nederland en Duitsland is vastgesteld.*

voorkomen met de verderop gelegen grenspaal die tegenwoordig het nummer 160-IV draagt, kreeg deze paal van schrijver dezes het officieuze nummer 160-VA.
Maar het bleef een onvolledige paal omdat het bovenstuk ontbrak. En de verwachting was dat dat voor altijd zo zou blijven.
Tot ik begin 2023 een telefoontje kreeg van Jos Walda en Jan Rocks uit Zwartemeer. Jos vertelde dat het bovenstuk van die grenspaal al jarenlang bij hem achter in de tuin lag! Zijn vader Bert Walda had dat bovenstuk in 1988 (Jos was toen twaalf jaar oud) samen met zijn vriend Raymond Woesten uit het veen naar zijn huis gebracht. Dat was een zware onderneming geweest. Het had meer dan twaalf uur werk gekost om die steen op een kar met fietswielen door het veen te trekken. Maar het was gelukt. Nu wilde Jos er wel vanaf, en in overleg met Jan Rocks werd besloten de paal tijdelijk bij de boerderij van Staatsbosbeheer onder te brengen. Toen ik daar ging kijken bleek dat het breukvlak van dit bovenstuk precies paste op het restant dat inmiddels gerestaureerd bij het fietspad stond. Een mooie ontdekking.

En nu ging het er natuurlijk om het zo te regelen dat het bovenstuk weer op het onderstuk gemonteerd kon worden. Gelukkig zag Prolander (belast met de herinrichting van het Bargerveen) daarvoor mogelijkheden. En zo kon in een prachtig berijpt Bargerveen op 30 november 2023 de grenspaal weer zijn oorspronkelijke gedaante krijgen.

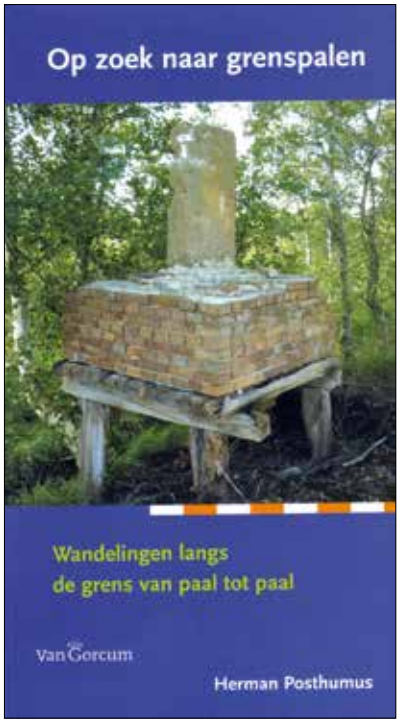

door
Marscha van Noesel

Familiebedrijf groenten- en fruithandel Hofman

'Van paard en wagen langs de huizen naar bestelauto's vol voor de horeca'

"We zijn al de derde generatie groentehandelaren," zei een verkoopster van groente-en fruithandel Hofman in Emmen laatst heel trots. Ik was niet bewust van het feit dat ik al tijden boodschappen deed bij zo'n oud familiebedrijf. De groenteman op zichzelf riep bij mij wel nostalgische gedachten op, maar vooral aan een radioprogramma De Groenteman!

'Tja tja tja wat zullen we eten? Die muzikale intro kennen de meeste mensen die in de jaren zestig in de ochtend naar de radio luisterden wel. Ik hoorde het in mijn jeugd dikwijls en dan moest ik stil zijn want mijn moeder luisterde naar de adviezen van de groenteman als antwoord op de eeuwige vragen 'wat eten we vandaag'. Dat was een heel gepuzzel voor haar, want ze was wel zo gek dat ze het iedereen, zeven kinderen en een echtgenoot, naar de zin wilde maken. Ze maakte voor iedereen wat die graag at.
'Tja tja tja . Wat zullen we eten! De groenteman!'

Heere Hofman aan het venten met paard en wagen in Emmen (Collectie familie Hofman)

De Groenteman begon altijd steevast met de riedel 'goedemorgen groenteman' en 'goedemorgen mevrouw'. Het AVRO radioprogramma werd in miljoenen huiskamers 's morgens gevolgd. Sinds 1951 presenteerde Kees de Wolf (1928-2008) het.

Onder: Jaap Hofman in zijn vrachtwagen. (Collectie familie Hofman)

Aanbestedingen.

Na ondershandsche aanbesteding van een woning met winkel en pakhuis aan de Kerkhoflaan, hoek Julianastraat te Emmen, voor den heer J. Hofman te Emmen, welke gehouden werd in hotel Wielens te Emmen, is dit werk, behoudens goedkeuring van B. en W., opgedragen aan de laagste inschrijvers: Perceel A. Metsel- en timmerwerken: J. Kuper Jr. te Emmen; perc. B. Loodgieterswerken: J. T. Schreurs te Emmen; perc. C. Glas- en verfwerken: D. J. Wolf te Emmen; perc. D. Electriciteitsinstallatie: H. Lambers te Emmen.
Het geheel wordt uitgevoerd door J. v. d. Horst, architect N.I.V.A. te Emmen.

Te koop Friesche Kleipoters, Roode Star. J. HOFMAN, Kerkhoflaan 3, Emmen.

Linksboven: In 1936 werd de bouw van het pand voor Jaap Hofman aanbesteed.
*(*Emmer Courant, EC, *20-10-1936).*
Links: Advertentie uit de EC *van 25-04-1939.*

Links: Naast de woning links van de garage is de groenten- en fruithandel van Hofman gevestigd. (Foto ca. 1960, Gemeentearchief Emmen)
Rechts: De groenten- en fruithandel in 2024. (Foto: Collectie familie Hofman)

Zijn vader programmamaker van de AVRO, Henk de Wolf (1898-1989), bedacht het. Hij kreeg zijn gegevens van het centraal bureau van de tuinbouwveilingen. Die gortdroge gegevens verwerkten ze in een 'gezellig programma, een soort hoorspel, voor de huisvrouw'. Er kwamen geen 'buitenissige groenten', zoals nu de paprika's, de knoflook en tropische fruitsoorten in voor. Gewoon groenten van het seizoen.
En als je nu langs de schappen van de groenteman Hofman kijkt, dan duizelt het je van de mogelijkheden. En hoeveel gemakkelijker is de keuze tegenwoordig. Als je al niet kant en klare verspakketten koopt, dan vind je overal leuke recepten met de bereidingswijzen erbij. Met die recepten paraat stap je naar jouw groentezaak en het moet wel heel gek zijn als de ingrediënten niet voorradig zijn, ook al is het niet de tijd van het jaar waarin het wordt geoogst.
Hoe anders was het in de tijd van de overgrootvader van Jaap Hofman (1964), de nu oudste van de familie die dagelijks in het bedrijf aanwezig is. Zijn overgrootvader Heere Hofman (Muntendam, 24-03-1859 - Hoogezand 03-12-1932) was venter te Hoogezand en gehuwd met Beika Veld. Hun oudste zoon Jakob Hofman (Muntendam, 02-04-1897 - Emmen, 30-03-1976), venter van beroep, trouwde op 29 januari 1978 te Muntendam met de ventster Arendje Duit (Muntendam, 03-12-1899 - Emmen, 29-05-1978). In de jaren twintig vestigden zij zich in Emmen, waar zij een woning huurden op het adres Dordsestraat 66. Hier werden hun kinderen Anke (Emmen, 10-04-1924) en Heere (Emmen, 22-01-1936) geboren.
In 1931 kocht Jaap Hofman van koperslager Pieter Winsemius Wzn. uit Emmen een woning op het toenmalige adres Bargermeerweg 91 (over een inmiddels gesloten spoorwegovergang stonden ten westen van de Bargermeerweg, grenzend aan de spoorbaan een zevental woningen). Uit bewoningsgegevens in het gemeentearchief is niet op te maken dat het gezin Hofman op dit adres heeft gewoond. In 1948 wordt deze woning verkocht.
In 1936 kocht Jakob Hofman van kleermaker Roelof Warrink die in Emmen op het adres Hoofdstraat 14 woonde op de hoek Kerkhoflaan-Julianastraat een kadastraal perceel 'tuin', F4278, waar hij nog het-

Leve de vrije handel
Leve de concurrentie
De goedkope groente-, fruit- en aardappelzaak wordt
Zaterdag 16 Juli **heropend**
Alles wordt voor zeer lage prijzen verkocht. Grote verkoop van kersen, kruisbessen, tomaten enz. enz.
Tevens alle soorten van groenten.
A. HOFMAN
Kerkhoflaan 3
Telefoon 221
EMMEN

DONDERDAG 19 JULI, om 3 uur **heropening**
van onze gemoderniseerde zaak aan de
KERKHOFLAAN 3
Door een grotere verkoopruimte en 1e klas groenten en fruit zijn wij in staat tegen scherp concurrerende prijzen, meer nog dan voorheen, U op de meest prettige wijze te bedienen.
Als openingsreclame geven wij bij aankoop ter waarde van iedere 50 cent, een heerlijke sinaasappel cadeau.
Beleefd tot een bezoek uitnodigend,
HOFMAN's
GOEDKOPE GROENTE- EN FRUITZAAK
KERKHOFLAAN 3 - EMMEN - TELEFOON 592

Groentezaak heropend
Gistermiddag heeft mej. A. Hofman aan de Kerkhoflaan haar geheel gemoderniseerde en verbouwde groente- en fruitzaak geopend.
Enige weken heeft men zich moeten behelpen in een schuur naast het winkel- en woonhuis, maar alle moeite, die men zich daarbij heeft moeten getroosten, zijn ruimschoots beloond, nu de nieuwe zaak klaar is.
De winkelruimte is aanmerkelijk vergroot; natuurlijk is er een moderne koelinstallatie aangebracht en de betegelde vloer maakt het schoonmaken gemakkelijk.
Er zijn ruime vakken, die plaats bieden aan de groentekisten en daarboven vindt men fruit- en groenteconserven. Alles ziet er zeer verzorgd uit.
Er zijn twee grote etalages, beide uitgebouwd, met grote, laag-ingezette glaswanden. Het exterieur is nog niet helemaal klaar, maar binnen twee weken zal ech ter ook de buitenverlichting zijn aangebracht, waarmee dan de verbouwing geheel is voltooid.

*Links: Een heropening van de zaak op 16 juli 1949. (*EC, *15-07-1949)*
*Midden: Na de volgende verbouwing in 1956 kreeg de zaak een grotere verkoopruimte. (*EC, *18-07-1956)*
*Rechts: Het verslag in de krant over de heropening. (*EC, *20-07-1956)*

Op de foto staat personeel in de winkel. Wie weet de namen? Reacties naar mgvannoesel@gmail.com. (Collectie Familie Hofman)

zelfde jaar een woon- en winkelpand liet bouwen, waar anno 2024 al 88 jaar (!) door vier generaties groenten en fruit worden verkocht.
In 1956 werd het pand verbouwd. Omstreeks 1978 werden Anke en Heere eigenaars van de groenten- en fruitzaak. Later werd Jaap Hofman, de derde generatie, eigenaar van de zaak.

Jaap Hofman en Ronald Nijhoving
Jaap Hofman (60) rijdt anno 2024 een paar keer per week naar de groothandelaren in de Betuwe of in de polders of Kampen. Hij haalt daar zijn voorraad voor de winkel, maar vooral voor de horecaondernemers op. De laatste jaren wordt hij bijgestaan door zijn schoonzoon, Ronald Nijhoving, partner van Jaaps dochter Lizzy. Zij werkt overigens ook in het familiebedrijf, de vierde generatie (!). Wat je ziet in de winkel aan de Kerkhoflaan die daar al sinds 1939 is gevestigd, is niet wat het is. Het merendeel van het werk zit in de leveranties aan de horeca. Bussen vol groente en fruit worden afgeleverd. Hoe anders was dat in de tijd van hun overgrootouders. De geschiedenis van het bedrijf moet af te lezen zijn op een paar foto's en documenten opgeborgen in een blikken trommeltje, zonder jaartallen en beschrijvingen. Bijvoorbeeld de foto van Jaaps overgrootvader, Heere Hofman, die met paard en wagen met zijn handel door de straten trok. Niemand kan zijn verhaal nog vertellen, denken Jaap en zijn schoonzoon, wat ze wel heel jammer vinden. De familie heeft een foto als enige herinnering, persoonlijke verhalen ontbreken tot nog toe.

Jaap Hofman en Ronald Nijhoving in 2024. (Foto: Marscha van Noesel)

'De vorm is wat veranderd, maar het principe is hetzelfde gebleven.'
Zo'n foto van venter Heere Hofman roept herinneringen op. In de jaren vijftig gingen melkboer, schillenboer, bakker en scharensliep en andere venters met allerlei huishoudelijke wareen langs de deuren. Ze kondigden zich aan door een bel te luiden of gewoon te roepen 'de kolenboer, de melkboer of vodden, vodden' .
In Afrikaanse landen heb ik het vaak gezien: de ezels volgepakt met koopwaar en de paard-en-wagens met allerlei producten. Soms zitten er werknemers bovenop met een mobiele telefoon in hun hand, waarmee ze bellen met hun familie aan de andere kant van de wereld. Daartussendoor rijden er ook brommertjes en auto's met barsten in de ruiten en verroeste carrosserie. Een anachronistische voorstelling in 2024.
Toevallig bezocht ik in de vakantiemaand augustus van dit jaar het Veenpark in Barger-Compascuum. Dan zijn er ieder jaar demonstraties van oude ambachten. Daar stonden ze voor de vele honderden bezoekers: de scharensliep van toen, de klompenmaker, de jeneverstoker, de bakker die rondreed. Het straatleven van toen trok aan me voorbij. De boerin die aan het karnen was, urenlang in de room stampen in een stootkarn tot er karnemelk en boter ontstaat. Ook de boer met de dorsvlegel. Er was tijd. Ook de schooljuf met de kroontjespen en de inktpot en inktlap, het speelplein met touwtje springende kinderen. Das war einmal…
Een van de demonstrerende figuranten stelde nuchter vast: "Vroeger trokken ze langs de straten met de producten, tegenwoordig kopen we het via internet en komen ze het met busjes van de bezorgdienst aan huis afgeven." En de man die vodden kwam halen is vervangen door de kringloopwinkel. *De vorm is wat veranderd, maar het principe is hetzelfde gebleven.*
Maar dat was in de tijd van Jaaps overgrootvader niet zo, want die leefde van 1897, geboren in Muntendam, totdat hij in 1932 in Emmen overleed.
De familie Hofman woont en werkt al honderd jaar in Emmen. De komende jaren zijn er 'jubilea' te verwachten en zal er een moment komen dat men het predikaat 'hofleverancier' kan aanvragen.

Zie voor een uitgebreide versie van dit interview: www.hvzod\kroniek

Wie weet meer? Meld je bij: mgvannoesel@gmail.com. Ook suggesties voor een beschrijving van een familiebedrijf in de gemeente Emmen zijn welkom.

door
Albert Eggens

Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924)

In het *Wetboek van Strafrecht (Sr.)* gaan de artikelen 287 tot en met 299 (titel XIX) over 'misdrijven tegen het leven gericht'. Deze delicten hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat de dader opzettelijk iemand had gedood of een poging daartoe had ondernomen. De arrondissementsrechtbank in Assen heeft zes individuele veroordelingen uitgesproken wegens het plegen van deze vorm van criminaliteit in de gemeente Emmen gedurende de jaren 1910-1924. Dat is 0,09% van het totale aantal van 6.649 veroordelingen. Natuurlijk werden niet alle delictstypen binnen deze misdaadcategorie even vaak gepleegd, terwijl sommige in deze periode helemaal niet door de rechtbank zijn behandeld.

De categorie 'misdrijven tegen het leven gericht' draait hoofdzakelijk om doodslag, oftewel iemand met opzet om het leven brengen zonder dat dit van tevoren was uitgedacht. Alle andere strafbare feiten binnen deze groep zijn daar varianten op. Daarbij valt te denken aan moord, waarbij de dader wél een vooropgezet plan had gemaakt om zijn slachtoffer te doden, maar ook aan het verlenen van hulp bij zelfmoord en vruchtafdrijving (abortus). Net als tegenwoordig bepaalden de bewijslast én de omstandigheden waarin een strafbaar feit was gepleegd aan welk misdrijf een beklaagde zich precies schuldig gemaakt zou hebben en welke straf daarbij paste. De rechter moest dus proberen te reconstrueren wat er precies was gebeurd. Dat was niet altijd eenvoudig. Afgezien van de vraag of de beklaagde het ten laste gelegde überhaupt had gedaan, maakte het nogal wat uit of hij bij voorbedachte rade of in een opwelling had gehandeld.
Het kon ook voorkomen dat de verdachte zijn slachtoffer slechts had geslagen, maar dat die daardoor zo ongelukkig ten val was gekomen, dat hij dat niet had overleefd. In dergelijke gevallen kon het overlijden als een *onbedoeld* gevolg worden beschouwd van een strafbaar feit dat op zichzelf geen dodelijke afloop had hoeven te hebben. Vanwege het onopzettelijke karakter behoorden deze incidenten niet tot de 'misdrijven tegen het leven gericht', maar tot de in de volgende aflevering te bespreken 'mishandelingen'. De nabestaanden zullen weinig met dit soort juridische nuanceringen hebben opgehad. Ongeacht de rechterlijke uitspraak moesten zij levenslang de last van het verlies van hun dierbare met zich meedragen.

Eind februari 1916 stak Albert Christ uit 't Haantje tijdens een ruzie om een meisje in Barger-Oosterveld Arend van Ginkel dood. In de Emmer Courant *schreven correspondenten consequent over de 'moord te Barger-Oosterveld', maar de rechter kwalificeerde het voorval op basis van bewijzen en getuigenverklaringen als 'mishandeling, den dood ten gevolge hebbende'.*
(DA, AA, inv. nr. 53, Vonnissen, vonnis 353 van 22 mei 1916; Emmer Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor den Zuid-Oosthoek van Drenthe (EC)*, 'Moord te Barger-Oosterveld', 4 maart 1916, 2)*

Moord te Barger-Oosterveld.

Dinsdagmorgen is het lijk van den verslagene v. G. in de openbare lagere school te Nw.-Dordrecht geschouwd. Het parket uit Assen was per auto overgekomen. Het sectieonderzoek werd verricht door de h.h. doktoren Hadders en Sneijders de Vogel, waarbij bleek, dat de rechterhalsader was doorgesneden. De verdachten, welke met het lijk geconfronteerd werden, bleven hardnekkig ontkennen. Twee hunner werden na beëindiging van de instructie wederom losgelaten, terwijl Albert K. van 't Haantje geboeid naar de marechaussee-kazerne te Klazienaveen werd terug gevoerd en Woensdag naar Assen overgebracht. De verdachte, tegen wien zware vermoedens gerezen zijn, blijft ontkennen.

[art. 287 Sr.] Voor wat betreft de 'misdrijven tegen het leven gericht' heeft in de gemeente Emmen in de periode 1910-1924 uitsluitend doodslag plaatsgevonden.[1] Er is dus niemand veroordeeld geweest wegens een moord, of het ondergaan van of het verlenen van hulp bij een abortus in die jaren. Opmerkelijk genoeg zijn alle zes gevallen van doodslag tussen 1918 en 1922 gepleegd. Voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog kwam dit misdrijf dus klaarblijkelijk niet in Emmen voor. Het is onbekend wat de reden daarvan is. Vanwege het kleine aantal veroordelingen kan de factor toeval een cruciale rol spelen. Het is daarom interessant te onderzoeken hoe de situatie destijds in aangrenzende gemeenten was.
De grafiek hieronder toont het totaal aantal 'misdrijven tegen het leven gericht' dat gedurende de jaren 1910-1924 in het kanton Emmen is gepleegd. Dat gebied besloeg destijds het grondgebied van de gemeenten Coevorden, Dalen, Emmen, Odoorn, Schoonebeek en Sleen. In totaal hebben twaalf personen zich voor een strafbaar feit uit deze misdrijfcategorie moeten verantwoorden. Afgezien van twee mannen die in augustus 1912 in De Kiel (gemeente Sleen) gezamenlijk hadden geprobeerd om een veldwachter van het leven te beroven, vonden deze misdrijven ook in de gemeenten rondom Emmen vooral na de Eerste Wereldoorlog plaats. Het jaar 1920 vormde daarbij het absolute hoogtepunt, hoewel het toen om slechts vier gevallen ging. Het is om die reden praktisch onmogelijk om aan te tonen dat de hogere cijfers na de Eerste Wereldoorlog het gevolg waren van bijvoorbeeld een algehele verruwing van de samenleving, of van het toekennen van een grotere prioriteit aan de opsporing van dergelijke misdrijven. Wel wordt bevestigd dat doodslag zelden voorkwam in Zuidoost-Drenthe, hoewel ieder incident er natuurlijk één teveel was.
In vier van de zes gevallen van doodslag in de gemeente Emmen had de verdachte een poging ondernomen om zijn slachtoffer van het leven te beroven. Zo had Johannes Stout op 14 januari 1918 in de woning van zijn zwager Petrus Johannes Geraets in Erica geprobeerd om een andere zwager, Franciscus Johannes van Mook, te doden door met een revolver op een afstand van ongeveer drie meter op hem te schieten. Hij had Van Mook toen niet weten te raken, maar dat maakte voor de strafbaarheid geen verschil. Tijdens de rechtszitting gaf Stout zijn daad toe en hij erkende dat hij Van Mook dodelijk had kunnen treffen. Verder vertelde de beklaagde dat de familieruzie door overmatig drankgebruik uit de hand was gelopen en dat hij geschoten had, omdat zijn zwager "zoo'n groot woord had". Van Mook had namelijk aan Stout gevraagd wat hij in de woning van Geraets te zoeken had en hij had hem vervolgens te verstaan gegeven dat hij "opdonderen" moest. Blijkbaar was die bejegening voldoende om te besluiten iemand van het leven te beroven. Het lijkt erop dat Stout zijn eigen handelen niet abnormaal vond, aangezien getuigen hem later die avond hadden horen zeggen dat het hem speet dat de kogel zijn doel had gemist.
Zoals gezegd was Van Mook niet gewond geraakt en dat zal van invloed op de strafmaat zijn geweest. Stout kreeg van de Asser rechtbank namelijk een jaar voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van drie jaar opgelegd. Dat betekent dat

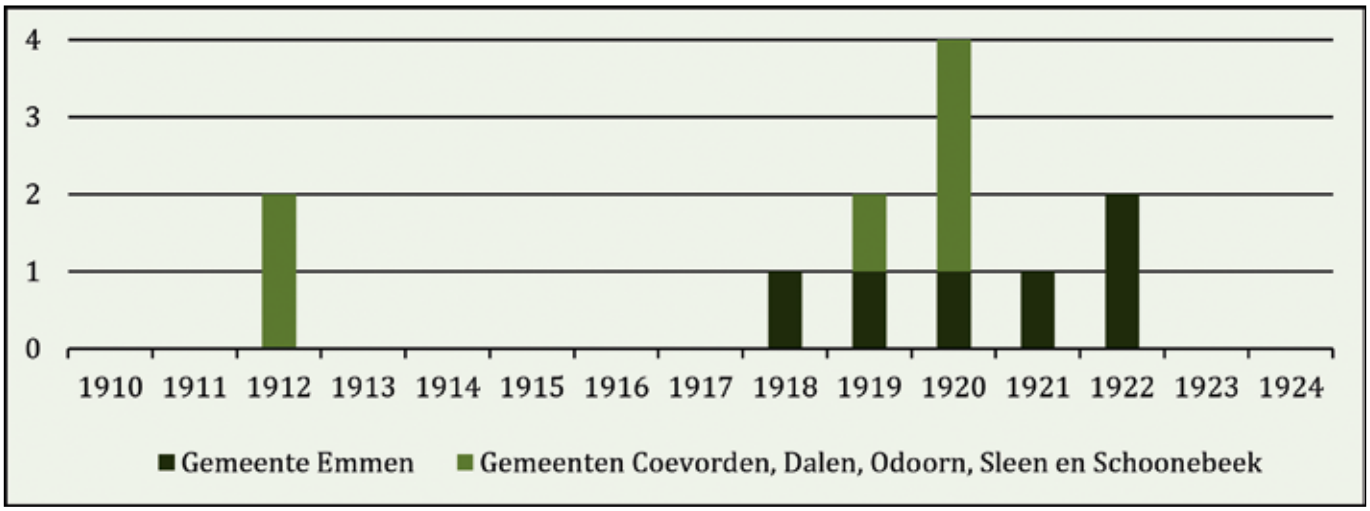

Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van 'misdrijven tegen het leven gericht' in het kanton Emmen, 1910-1924. Toelichting: De getoonde cijfers hebben betrekking op in totaal 11 gevallen van (poging tot) doodslag en één kindermoord. Dat laatste misdrijf vond in Coevorden plaats en wordt om die reden hier verder niet behandeld.
(Zie noot 1)

Stout niet daadwerkelijk achter slot en grendel hoefde, tenzij hij binnen drie jaar opnieuw de fout in ging. Mogelijk heeft het relaas van advocaat mr. Menno S. Kalma ook een rol bij de totstandkoming van het vonnis gespeeld. Hoewel hij pleitte voor vrijspraak omdat er volgens hem geen sprake van opzet was geweest, geloofde hij klaarblijkelijk niet daadwerkelijk dat de rechter daarin mee zou gaan. Hij vervolgde namelijk dat als Stout toch veroordeeld zou worden, een gevangenisstraf tot de "algeheele vernietiging" van zijn client zou leiden. Daarom had hij met klem om een voorwaardelijke straf gevraagd.[2] Al met al kwam Stout er dus goed vanaf. Zeker als wordt bedacht dat getuigen onder ede hadden verklaard dat Stout tijdens het schietincident zijn wapen ook op anderen had gericht, terwijl hij: "Nu zullen jullie allemaal sterven" had geroepen. Klaarblijkelijk was daar onvoldoende bewijs voor, want hij is nooit voor die bedreiging aangeklaagd.
In bijna alle gevallen van doodslag had de verdachte een vuurwapen gebruikt. Karst de Vries uit Barger-Compascuum vormde daarop een uitzondering. Hij zou op 15 juni 1920 in Zwartemeer Frederik Emming van het leven hebben proberen te beroven door tijdens een ruzie van dichtbij en met grote kracht een scherpe viertandige mestvork naar hem toe te werpen. Gelukkig had Emming het ding net op tijd kunnen ontwijken door snel achter een deur te springen. Het Openbaar Ministerie vond deze aanval ernstig genoeg om een gevangenisstraf van een half jaar tegen De Vries te eisen. De rechter was daarentegen van mening dat indien Emming wél door de mestvork geraakt zou zijn, hij daardoor niet per definitie het leven had hoeven te verliezen of ernstige verwondingen had hoeven op te lopen. Daaruit volgde de conclusie dat er onvoldoende bewijs voor was dat de beklaagde zijn opponent daadwerkelijk had willen doden en dat hij om die reden dus van de ten laste gelegde feiten vrijgesproken diende te worden.[3]
De zaak tegen Karst de Vries laat zien dat het niet altijd even eenvoudig was om iemand vanuit een bepaalde aanname veroordeeld te krijgen. Feiten moeten nu eenmaal aan voorwaarden voldoen om strafbaar te zijn. De rechterlijke macht zal zich hiervan vanwege de ernst van de 'misdrijven tegen het leven gericht' extra bewust zijn geweest. Dit kan op zichzelf een verklaring zijn voor het verwaarloosbare aantal gevallen van doodslag waarover de rechtbank zich heeft gebogen. Overigens is het mogelijk dat De Vries wel veroordeeld zou zijn geweest als hij wegens het plegen van een misdrijf uit een andere categorie zou zijn aangeklaagd. Het gooien van de mestvork was tijdens de rechtszaak immers geen onderwerp van discussie.
De zestienjarige Girbe Boxem uit Barger-Oosterveen werd ervan beschuldigd dat hij op 24 september 1919 tijdens een vechtpartij in de buurt van café Mazenier bij de Dordschebrug opzettelijk gewelddadig Johannes Snippe 'met het oogmerk om hem van het leven te berooven' met een mes tegen de borst had geslagen. Als gevolg daarvan waren aders doorgesneden en waren één van Snippe's longen en de linkervoorkamer van zijn hart doorboord. Het slachtoffer was na de aanval naar het café gestrompeld, maar hij overleed nog diezelfde dag aan zijn verwondingen.
Boxem vertelde tegen de rechter dat het inderdaad zijn bedoeling was geweest om het slachtoffer te doden. Zijn advocaat bagatelliseerde die bekentenis echter en stelde dat Boxem bang voor zijn eigen leven was geweest en dat hij aldus "ter noodzakelijke verdediging van eigen lijf tegen oogenblikkelijke wederrechtelijke aanranding" had gehandeld. De rechter vond dat onaannemelijk, omdat Boxem tijdens de rechtszitting notabene zelf had aangegeven dat hij "heel goed had kunnen wegloopen, doch hij zulks niet deed, omdat hij de minste niet wilde wezen." Het beroep op noodweer was daarmee van tafel en de jongen werd schuldig aan doodslag bevonden. Vanwege de ernst van het strafbare feit besloot de rechtbank om de minderjarige Boxem ter beschikking van de regering te stellen en om hem bovendien voor drie jaar naar de gevangenis te sturen.[4] In de praktijk betekende dit dat de veroordeelde tot uiterlijk zijn eenentwintigste verjaardag in een rijksopvoedingsgesticht werd geplaatst en dat hij daarna nog de opgelegde gevangenisstraf moest uitzitten.[5]
Ruzies tussen (ex-)partners kenden soms ook een

Met gesloten deuren wordt behandeld de zaak van den 16-jarigen G. B. uit Klazienaveen, die aldaar onlangs zekere Johannes Snippe met een mes een doodelijken steek toebracht.
Het O. M. vroeg ter beschikking stelling van de Regeering, benevens eene voorwaardelijke veroordeeling tot drie jaar gevangenisstraf.
Verdediger was mr. H. E. Pelinck.

De strafzaak tegen Girbe Boxem werd vanwege zijn minderjarigheid achter gesloten deuren behandeld. Inhoudelijk viel er in de krant dus niets over te lezen.
*(*PDAC, *'Rechtzaken', 11 november 1919, 2)*

Den 23en Maart 1921 trof ons een gevoelige slag, doordat onze geliefde Dochter, Zuster en Tante

Zwaantje Hartman,

van het leven werd beroofd, op den jeugdigen leeftijd van bijna 17 jaar.

Zwaar valt ons dit verlies.

Psalm 103 : 8.
Gez. 26 : 1-2.

De diepbedroefde Ouders en Kinderen:

Zutphen:
JURJEN HARTMAN.

Barger-Compascuum:
E. HARTMAN—BRUINENBERG.
J. HARTMAN
A. HARTMAN-DEKKER
en Kinderen.
D. V. D. VECHT.
E. V. D. VECHT—HARTMAN
en Kind.
H. V. D. VECHT.
T. V. D VECHT—HARTMAN
en Kinderen.

B.-Compascuum, 23 Mrt. '21.

*Overlijdens-advertentie waarin de familie het overlijden van Zwaantje Hartman bekend maakte. (*EC, *Zonder titel, 30 maart 1921, 3)*

dodelijke afloop. In die gevallen waren vrouwen meestal het slachtoffer. Dit soort gender-gerelateerd geweld wordt tegenwoordig 'femicide' genoemd.
De 23-jarige Hendrik Duinkerken uit Zwartemeer had in 1921 verkering met de bijna zeventienjarige Zwaantje Hartman. Op enig moment had zij hun relatie verbroken, maar Duinkerken kon dat niet accepteren. Op 23 maart van dat jaar ging hij naar het huis van de weduwe Dekker, waar Hartman als schoonmaakster werkte. Daar gaf Duinkerken te kennen dat hij de jonge vrouw wilde spreken. In het gesprek dat volgde vroeg hij haar opnieuw om verkering. Hartman weigerde, waarop Duinkerken een revolver tevoorschijn haalde waarmee hij vanaf een meter afstand in haar buik schoot. Hartman werd dodelijk getroffen en overleed drie kwartier later. Direct na zijn daad had Duinkerken nog geprobeerd om zichzelf ook neer te schieten, maar dat had slechts een 'onbeduidend schampschot' opgeleverd. Hij bleef vervolgens bij Hartmans lichaam, waar toegesnelde agenten hem inrekenden.
Politieonderzoek leverde een boekje op waarin Duinkerken: "Overleden Hendrik D…. en Zwaantje Hartman, begraaf ons naast elkaar" had opgeschreven. Dat duidde erop dat hij vooraf plannen had gemaakt om zijn weerzinwekkende daad van jaloezie uit te voeren. Tijdens de rechtszitting kwam een arts aan het woord die Duinkerken in de gevangenis had geobserveerd. Hij was aan de hand van zijn waarnemingen tot de conclusie gekomen dat de beklaagde "eenigszins ontoerekenbaar" was en "geen weerstandsvermogen [kon] bieden tegen prikkelingen." Het Openbaar Ministerie verweet Duinkerken dat hij "in alle kalmte" een plan had beraamd om Hartman te doden. Daarmee had de beklaagde zich schuldig aan moord gemaakt en dat verantwoordde "ter wille van de gemeenschap" een flinke gevangenisstraf.
Volgens advocaat jhr. mr. A.W. van Holthe tot Echten was er eerder van doodslag dan van moord sprake, omdat zijn client "direct onder den indruk van een doorloopende roes" gehandeld zou hebben en zodoende helemaal geen tijd had gehad om rustig na te denken. Dat nam niet weg dat de advocaat ook vond dat Duinkerken een flinke straf verdiende.
De rechtbank nam de redenatie van Van Holthe tot Echten over en oordeelde dat de gemoedstoestand van de beklaagde van invloed op zijn daad was geweest. Zodoende werd hij tot vier jaar gevangenisstraf wegens doodslag veroordeeld, in plaats van tot de vijf jaar die de officier van justitie wegens moord had geëist. De gebruikte revolver werd vernietigd.[6]
Hoewel het recht daarmee zijn beloop had gekregen, zullen de nabestaanden hun leven lang last van de actie van de dader hebben gehouden.

Noten

1 *Drents Archief (DA), Arrondissementsrechtbank te Assen, 1878-1937 (AA), inventarisnummer (inv. nr.) 42-73, Vonnissen in strafzaken 1910-1926 (Vonnissen).*
2 *DA, AA, inv. nr. 59, Vonnissen, vonnis 322 van 25 maart 1918;* Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC), *'Rechtzaken', 19 maart 1918, 3.*
3 *DA, AA, inv. nr. 65, Vonnissen, vonnis 527 van 20 september 1920;* PDAC, *'Rechtszaken', 14 september 1920, 2.*
4 *DA, AA, inv. nr. 63, Vonnissen, vonnis 1116 van 17 november 1919;* PDAC, *'Rechtzaken', 11 november 1919, 2.*
5 *W.L.H. Köster Henke,* Wetboek van Strafrecht met aanteekeningen en verklaringen ten dienste van de politie *(13e druk; Dokkum 1923) 37-40.*
6 *DA, AA, inv. nr. 66, Vonnissen, vonnis 380 van 25 juli 1921;* EC, *'Een liefdes-drama', 25 maart 1921, 6;* PDAC, *'Rechtszaken', 12 juli 1921, 3.*

In kranten werd vaak 'Rechtzaken', maar soms ook 'Rechtszaken' geschreven. Historici nemen bij bronverwijzingen meestal de oorspronkelijke spelling over. Vandaar dat in deze notenlijst beide schrijfwijzen voorkomen.

"De onderwijzeressen zijn verplicht te verschijnen in een aan de hals behoorlijk gesloten bovenkleed ...."

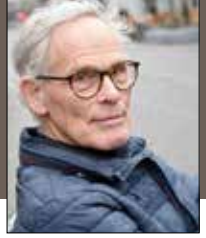

door Piet Naber

100 Jaar geleden

Berichten uit de *Emmer Courant* van het derde kwartaal van 1924. In het dorp Emmen werd op 22 en 23 augustus een zomerfeest gehouden met onder andere een openluchtspel, een kermis een openlucht bioscoopvoorstelling, concerten, een optocht en wedstrijden zoals een ringrijderij met paard en sjees. Bij de laatste kreeg men op de tweede dag te maken met een donderbui met slagregen en hagelstenen. Volgens de krant bezochten op de eerste dag 1.800 mensen het feestterrein en op de tweede dag 3300. In die zelfde week werd ook een winkelweek gehouden (zie bericht 8 augustus 1924). En een voorstel van een van de wethouders van de gemeente zorgde voor enige beroering. Het weer in dit kwartaal werd gekenmerkt door veel regen.

No. 58. Dinsdag 22 Juli 1924. Vier en dertigste Jaargang.

EMMER COURANT.

Nieuws- en Advertentieblad voor den Zuid-Oosthoek van Drenthe.

Deze Courant verschijnt Dinsdag en Vrijdag. Abonnementsprijs, 1125 p. 3 maand. bij voorafbetaling. | UITGEVER-HOOFDREDACTEUR | Inzending der Advertentiën tot Maandag- en Donderdagmiddag 4 uur. Voor een bepaalde

1 juli 1924

ZWARTEMEER. Helaas moet er weer melding gemaakt worden van vechtpartijen. De gemeenteveldwachter, H. Engbers, zag gisteravond een vluchtende menigte naderen, naar schatting ongeveer 100 mannen, vrouwen en kinderen. Het bleek hem, dat deze mensen achtervolgd werden door Hendrik de V., Johannes T. en Johannes de V. eerstgenoemden waren gewapend met messen en de laatste met een klinkersteen. De heer Engbers wapende zich direct met revolver en sabel en ging op de woestelingen af. Hendrik de V. sloeg hierop met een open mes naar Engbers, waarop deze hem met de sabel een slag op de rechterhand gaf. Toen trachtte De V. hem met het mes in de linkerhand te raken; ook hier kreeg hij evenwel een gevoelige slag over, waarop het de politieman gelukte hem te arresteren. Vervolgens maande Engbers Johannes T. aan om naar huis te gaan. In plaats van aan deze sommatie gevolg te geven, werd getracht een mes uit de zak te halen en werd de politieagent gedreigd. Ook T. maakte kennis met de sabel en zwom hierna door het kanaal, wat hem echter niet veel gaf, want aan de andere zijde werd hij door de militaire politie opgepikt. Tenslotte werd de derde vechtersbaas in arrest gesteld. Het bleek hierna, dat Hendrik de V. nog al ernstig aan zijn beide handen gewond was. Dokter Van Horssen uit Klazienaveen werd gehaald, die de gewonde verbond en overbrenging naar een ziekenhuis oordeelde. De beide andere vechtlustigen werden na verhoor weer op vrije voeten gesteld. Zeer zeker is het aan het krachtige optreden van de heer Engbers te danken, dat erger is voorkomen.

8 juli 1924

BARGER-ERFSCHEIDENVEEN. Woensdagmiddag speelde een kind van 3 jaar van J. Pluim, wonende in de barakken te Barger-Erfscheidenveen bij huis en liep ongemerkt op de spoorlijn. De trein van richting Emmen kwam er juist aan. De machinist zag gelukkig de kleine. Hij remde uit alle macht en het mocht hem gelukken de trein tot op een paar meter van het kind tot staan te brengen. De moeder die op het laatste ogenblik zag in wat gevaar haar kind verkeerde, viel in onmacht. De machinist komt een woord van lof toe voor zijn grote oplettendheid.

11 juli 1924

EMMEN. Enige dagen geleden is in onze plaats weer een nieuwe zaak geopend, nl. die van de firma Rekker & Co aan de Wilhelminalaan. We namen dezer dagen eens een kijkje in de winkel en kunnen niet anders zeggen, dan dat de zaak goed in orde is. We willen niet alles opnoemen, wat men hier alzo kan kopen. De firma bezorgt alles desgewenst gaarne thuis. De zaak legt zich speciaal toe op de handel in

In 1924 opende H.C. Zurich dit kruideniers-winkeltje aan het Noordeind. In de jaren '60 van de vorige eeuw werd het afgebroken. (Collectie Sis Hoek-Beugeling)

wijnen, likeuren en limonades.
Sedert enige dagen is het Noordeinde weer een kruidenierswinkel rijk, welke door de heer H. C. Zurich is geopend in zijn woning. Men vindt hier alle dagelijks voorkomende artikelen van goede kwaliteit, tegen concurrerende prijzen.
Nu we aan het meedelen zijn over nieuwe zaken, willen wij ook even de aandacht vestigen op de verlofzaak van de heer G. Fokkema, die gebouwd is op de hoek van de Dordschestraat.

15 juli 1924
EMMEN. Door de wethouder van onderwijs, de heer A. Sibon, is aan de afdelingen Emmen van de vakorganisaties van onderwijzend personeel advies gevraagd omtrent de volgende aanvulling van de instructie voor het onderwijzend personeel in de gemeente Emmen: "De onderwijzeressen zijn verplicht te verschijnen in een aan de hals behoorlijk gesloten bovenkleed en niet doorzichtige stof met tot de polsen rijkende mouwen, welke kleding ook tijdens de lesuren moet worden gedragen."
(Dit voorstel deed nogal wat stof opwaaien. De wethouder was met dit voorstel gekomen omdat hij van mening was dat de kleding van enige onderwijzeressen "minder welvoeglijk" was.

8 augustus 1924
EMMEN. De wethouder had over zijn voorstel het advies van de onderwijsorganisaties gevraagd. Van de antwoorden laten we het een en ander volgen:
De Bond van Nederlandsche Onderwijzers, afd. Emmen, spreekt zijn sterke verwondering uit over het voorstel. De Bond begrijpt niet op welke gronden de wethouder een dergelijk voorstel nodig acht, omdat in het schrijven geen enkel motief ter verdediging is opgenomen. De bondsafdeling is dan ook geenszins er toe bereid de onderwijzeressen, die steeds welvoeglijk gekleed zijn en op wie nooit enige aanmerking gemaakt is kunnen worden, wat betreft de levenswandel, te adviseren zich aan dergelijke kwetsende vrijheidsberoving te onderwerpen.
De federatie Emmen van het Ned. Onderwijzers Genootschap (NOG) bericht, dat het naar haar mening ten zeerste is af te keuren de vrijheid inzake kleding aan banden te leggen. Uit hygiënisch oogpunt is er zelfs veel vóór, hals en beneden arm te ontbloten, vooral bij grote warmte en onder het helpen der leerlingen.
De groep Emmen van de Bond van Nederlandsche Schoolhoofden, had een uitvoerig antwoord:
"Allereerst merken we op, dat 't advies niet gevraagd is door het college van B. en W. , maar door de wethouder van onderwijs individueel. Het advies van de groep Emmen van de B.v.N.S. luidt overigens scherp afwijzend en voert de volgende gronden aan:
1. De kleding van de dames onderwijzeressen is niet van dien aard, dat ze enige verderfelijke invloed uitoefent op de kinderlijke geest. De dames verschijnen op school toch niet zo ver gedecolleteerd als op het vele scholen aanwezig konterfeitsel van H.M. de Koningin wel aangeeft. En waar zij de gewoonte heeft, zich alleen zo te laten afbeelden, dat het de openbare eerbaarheid niet kwetst, verdient het de waardering, dat de onderwijzeressen zich eigener beweging nog verder van de grens der welvoeglijkheid verwijderd houden.
2. … In de ogen van het breder denkend deel van de natie is een dergelijke bepaling gelukkig nog slechts een uiting van Nederland op z'n smalst. Moet nu Emmen daadwerkelijk ook tot de rariteiten in ons land gaan behoren, met tot gevolg nog meer schuwheid voor het toch al versmade veenvolk bij allen, die ook elders een betrekking kunnen vinden.
3. De B.v.N.S. ziet in een dergelijke bepaling bovendien een vernederende bemoeizucht van gemeentewege. De dames hebben geen aparte zedenapostels nodig .. en kunnen niet zonder verzet een dergelijke ongemotiveerde tot-kin-en-polsen-reikende vrijheidsbeknotting accepteren."
(Piet Naber: In veel kranten elders in het land werd deze zaak ook genoemd (zie de website Delpher).

A. Sibon, wethouder van onderwijs in 1924. (Collectie Piet Naber)

De Schooldijk in Nieuw-Amsterdam kreeg in 1924 een opknapbeurt. (Collectie Piet Naber)

In de gemeenteraad werd er stevig over gedebatteerd, waarbij één van de raadsleden de wethouder in overweging gaf voor te stellen dat de onderwijzeressen in een duikerspak gekleed moeten gaan. Uiteindelijk werd er over gestemd, maar de stemmen staakten en in de daaropvolgende raadsvergadering werd het voorstel weggestemd, met één stem verschil.)

25 juli 1924
NOORDBARGE. Ons dorp is weer een bedrijf rijker geworden. In een advertentie in deze krant kan men de aankondiging lezen van de heer H.R. de Jong alhier, waarin hij bekend maakt, dat hij met enkele dagen begint te venten met melk, karnemelk, boter en kaas. Ongetwijfeld zullen velen dit bericht met genoegen vernemen. De heer De Jong heeft zijn zaakjes dan ook perfect voor elkaar en de melkwagen naar de laatste eisen ingericht, proper en keurig net. De melkbussen zijn van koper gemaakt en van binnen vertind, terwijl er een speciaal is ingericht voor karnemelk. Verder zullen fijne kaassoorten worden verkocht terwijl de boter in ijs zal worden bewaard, zodat deze altijd koel kan worden afgeleverd. Melk, boter en kaas worden door de slijter van de zuivelfabriek alhier betrokken. Dus is men zeker van prima kwaliteit. De ondernemer is van plan om zaterdag zijn kar, enz. aan het publiek te tonen.

8 augustus 1924
EMMEN. Vanwege de Handelsvereniging te Emmen wordt ter gelegenheid van de feesten van 20 tot 23 aug. een winkelweek georganiseerd, waarvoor veel animo is; 25 deelnemende winkeliers gaven zich op. De bedoeling is enerzijds door het maken van een extra keurige etalage het dorp een fleuriger aanzien te geven en publiek te trekken en anderzijds door het maken van een etalagefout - geen technische fout – de kijklustigen gelegenheid te geven deze op te sporen, waarvoor een aantal zeer mooie prijzen zijn beschikbaar gesteld. Deze worden bij de heer J. van Peer geëtaleerd. Het publiek zal ongetwijfeld met meer dan gewone belangstelling de etalages bezichtigen.

15 augustus 1924
EMMEN. Indertijd bespraken wij het Meubelhuis van de heer Jan van Peer en schreven o.a., dat het in de bedoeling lag een meubel-export-auto aan te schaffen. Aan dit voornemen is thans een gevolg gegeven. Men zal reeds sinds enige weken de mooie geelbruine auto door de gemeente hebben zien rijden. Door dit voertuig, dat geleverd werd door de firma Thedinga alhier, is Van Peer in staat de bestelde goederen à la minute te bezorgen, voor zover zij uit voorraad worden geleverd, wat haast altijd het geval is. Bovendien heeft deze wijze van expeditie het voordeel dat men met vrij grote zekerheid de meubelen onbeschadigd ontvangt.

19 augustus 1924
NIEUW-AMSTERDAM. Men is bezig de rails op de Schooldijk op te breken. Wat is deze 1105 meter lange weg veranderd. Vroeger een modderpoel bij de minste regenbui, 's winters niet te passeren. Wij herinneren ons nog, dat bij een brand voor in de Denakker, men 't brandend perceel niet langs de Schooldijk met de brandspuit kon bereiken. En nu, een prachtweg, met hoge eiken er langs. Dat belooft 's zomers een mooie wandelweg. Ook het 190 meter lange eind naar het kerkhof is in orde. Als men maar voldoende geduld heeft, komt alles voor elkaar.

29 augustus 1924
EMMEN. Blijkens een advertentie in deze krant heeft de heer B. Lutken de kruidenierszaak van de firma Gebr. Zuideveld overgenomen. Maandag 1 september zal zij op dezelfde voet door de nieuwe eigenaar worden voortgezet.
ERICA. Een grote verbetering is het voor de scheepvaart, dat in de Kalffssluis twee nieuwe deuren zijn aangebracht. Het schutten gaat nu vlugger en ook geregelder. Het is echter zo druk, dat de sluiswachter de hele dag handen vol werk heeft. Eén dezer dagen lagen er plm. 60 turfschepen op hun beurt te wachten. Men verzekert ons, dat deze drukte haar oorzaak vindt in het feit, dat met de heersende natheid, al de oude turf verscheept wordt. Op 10 september bericht de krant dat de scheepvaart door de verlengde Hoogeveensche Vaart gestremd is. Door de vele regens is het water zodanig gestegen, dat de schutsluizen overstroomden, zodat schutten onmogelijk is. Er liggen voor de Kalffs- en Heemskerkssluis al heel wat vaartuigen te wachten.
EMMEN. In de gisteravond in 't hotel Wielens gehouden vergadering tot oprichting van een definitief mannenkoor werd daartoe met algemene stemmen besloten. Uit de vergadering, welke on-

Het mannenkoor. Zie ook www.HVZOD/Kroniek/2024-03 voor een oproep. (Collectie Piet Naber)

der leiding stond van de heer J. Reinink, werd een bestuur gekozen bestaande uit de volgende heren: J. Reinink, voorzitter; M. de Vroome, secretaris; G. Bos, penningmeester, terwijl aan het bestuur nog toegevoegd werden de heren mr. dr. A. Roodvoets en D. Stegeman. Er waren een twintigtal personen ter vergadering aanwezig, welke allen als lid toetraden. Mevrouw Van Huët-Doornbosch heeft de leiding op zich genomen. Op de eerst volgende repetitieavond, 10 september, bestaat nog gelegenheid zich als lid op te geven.

2 september 1924
EMMEN. Naar men weet was het jl. vrijdag de dag waarop de controle over de rijwielen zonder belastingplaatjes begon. Ook in onze gemeente is, evenals in andere, die dag en de volgenden, speciaal gelet op eventuele overtreders. In het bijzonder belasten zich daarmee in onze gemeente en daarbuiten de kommiezen. Wie op een rijwiel zonder plaatje reed, werd eraf gecommandeerd, zijn rijwiel werd tijdelijk in beslag genomen en de eigenaar kon zijn karretje terugkrijgen op vertoon van een bewijs van de ontvanger dat hij op diens kantoor drie gulden boete betaald had. Natuurlijk moest dan nog een belastingplaatje worden gekocht. Alleen door de kommiezen zijn in de dorpen omvattende de inspectie Emmen, op de eerste dag, jl. vrijdag, 150 en zaterdag 100 aanhoudingen gedaan, waarvan alleen in de gemeente Emmen 50. Ook door marechaussee en rijkspolitie werden enige personen aangehouden. Het is te hopen dat men thans voldoende gewaarschuwd is en een rijwielpenning gekocht heeft.
KLAZIENAVEEN. 't Was marktdag in Emmen en de zoon van L. Schonewille trok van hier per fiets, beladen met 7 kippen, om deze in Emmen in klinkende munt om te zetten. Hij was echter vermoedelijk niet bewust, dat die dag de rijwielbelasting in werking was getreden, tenminste het plaatje ontbrak aan zijn vehikel. Nog maar nauwelijks in Emmen, of hij kreeg al een bekeuring. De uitspraak van de ontvanger was drie gulden boete en onmiddellijk aanschaffen van een R.W.B.-plaatje. Hij bleef juist quitte omdat hij voor zijn verkochte kippen juist 6 gulden ontving. Blijf dan maar liever thuis.

Aan de Noordbargerstraat werd in september 1924 de kruidenierswinkel van de coöperatieve vereniging 'Steeds Voorwaarts' geopend. (Collectie Piet Naber)

12 september 1924
EMMEN. Het aantal winkels in onze plaats breidt zich gestadig uit. Thans is een kruidenierswinkel geopend door de coöp. verbruiksvereniging 'Steeds Voorwaarts'. We kunnen niet anders zeggen, dan dat alles er keurig netjes uit ziet. De meest voorkomende artikelen zijn aanwezig, zodat men ook op deze wijze de coöperanten kan gerieven. De coöperatie zal zeker ook met deze uitbreiding van haar zaken succes hebben.
NIEUW-AMSTERDAM. We hebben over de pas verharde Schooldijk een rondwandeling gemaakt over de Zwartendijk naar de Zijtak, omdat ons in de laatste tijd klachten bereikten over de toestand van deze weg. En werkelijk, de toestand is daar onhoudbaar. Juist de beide uiteinden, de verbindingen met de Schooldijk en de Zijtak verkeren in allertreurigste toestand. Aan beide kanten is het onmogelijk de weg te passeren. Wil men er langs, dan moet men over 't langsliggende bouwland. De afwatering naar de Hoogeveensche Vaart is verstopt, tenminste met de laatste hevige regenval, loopt 't water over de akkers. Bij A. Kuik staan de aardappels onder water, bij de winkelier R. de Vries staat 't water van de naastliggende sloot op de weg. Een weg, die naar 't zuiden loopt en waar reeds vele mensen wonen en nu ook nog 2 nieuwe woningen gebouwd worden, is bijna niet meer te bereiken. Wij zagen een kar van de melkventer tot de assen wegzinken in de modder. De kinderen, die naar de school te Amsterdamscheveld moeten, komen niet droog op school. Als deze toestand deze winter nog moet voortduren, is 't bij vroeg invallende duisternis onverantwoordelijk de kinderen deze weg te doen volgen.

door
Albert Eggens

Oorlogscrisiscriminaliteit in Zuidoost-Drenthe tijdens en na de Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) moesten allerlei wetten, verordeningen en besluiten ervoor zorgen dat de Nederlandse neutraliteit niet geschonden werd en dat de snel oplopende tekorten aan levensmiddelen, grondstoffen en andere goederen binnen de perken bleven. Diegenen die deze regels aan hun laars lapten, maakten zich schuldig aan een 'oorlogscrisisdelict'. Duizenden mensen zijn daar strafrechtelijk voor vervolgd. In dit artikel staat de oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen tijdens en direct na de Eerste Wereldoorlog centraal. Een kanton is de kleinste eenheid binnen de rechterlijke organisatie in Nederland. Die van Emmen besloeg destijds het grondgebied van de gemeenten Coevorden, Dalen, Emmen, Odoorn, Schoonebeek en Sleen, oftewel het grootste deel van de zuidoosthoek van Drenthe. Welke verschillen bestaan er ten aanzien van de aard en omvang van de oorlogscrisiscriminaliteit tussen de gemeenten in deze regio en hoe zijn die te verklaren?

Oorlogscrisiscriminaliteit voor de rechter

Kenmerkend voor oorlogscrisismaatregelen is dat ze tijdgebonden waren. Ze vormden immers een reactie op het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de meeste werden in de jaren na afloop van die oorlog dan ook weer ingetrokken. Afbeelding 1 laat het totaal aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen zien. Deze cijfers zijn gebaseerd op strafbare feiten waarover het kantongerecht in Emmen en de arrondissementsrechtbank in Assen zich hebben gebogen.[1] Ze zeggen dus alleen iets over de *vervolgde* criminaliteit. Het is voorstelbaar dat niet alle overtreders destijds zijn gepakt of een proces hebben gekregen. Om die reden zal de daadwerkelijke omvang van het aantal overtredingen wel voor altijd onbekend blijven. Tegelijkertijd moet worden bedacht dat er officieel alleen sprake van strafbare gedragingen kan zijn als die naar het oordeel van de rechter 'wettig en overtuigend' bewezen waren.

Voor wat betreft Zuidoost-Drenthe hadden veruit de meeste veroordelingen betrekking op oorlogscrisisdelicten die in de gemeente Emmen waren gepleegd. Maar liefst 69% vond daar plaats, tegen iets meer dan 13% in Schoonebeek en bijna 10% in Coevorden. De gemeenten Dalen, Odoorn en Sleen bleven daar ver bij achter. Het enorme aantal oorlogscrisisdelicten in Emmen zal er verband mee houden dat die gemeente in de periode 1914-1920 zowel qua oppervlak als inwonertal aanzienlijk groter was dan de andere gemeenten in Zuidoost-Drenthe.

Naast het grote aandeel van de gemeente Emmen springen meer zaken in het oog. Zo was het aantal veroordelingen wegens oorlogscrisisdelicten in Schoonebeek veel groter dan in Coevorden.

	Coevorden		Dalen		Emmen		Odoorn		Schoonebeek		Sleen		
Jaar	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Totaal
1914	3	8,6	0	0,0	29	82,9	0	0,0	3	8,6	0	0,0	35
1915	47	8,0	11	1,9	474	80,3	16	2,7	38	6,4	4	0,7	590
1916	91	8,3	7	0,6	879	80,3	15	1,4	99	9,0	4	0,4	1.095
1917	122	12,2	22	2,2	633	63,4	39	3,9	160	16,0	23	2,3	999
1918	122	9,7	53	4,2	820	65,4	57	4,5	165	13,2	36	2,9	1.253
1919	83	8,7	36	3,8	596	62,4	42	4,4	175	18,3	23	2,4	955
1920	38	18,4	0	0,0	123	59,4	0	0,0	46	22,2	0	0,0	207
Totaal	506	9,9	129	2,5	3.554	69,2	169	3,3	686	13,4	90	1,8	5.134

Afbeelding 1. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen per gemeente, 1914-1920. (Zie noot 1)

Jaar	Coevorden	Dalen	Emmen	Odoorn	Schoonebeek	Sleen	Gemiddeld
1914	0,5	0,0	0,9	0,0	1,1	0,0	0,4
1915	8,0	3,1	13,8	1,4	14,0	0,9	6,9
1916	15,1	2,0	24,7	1,3	35,6	0,9	13,3
1917	19,8	6,1	17,2	3,3	55,8	4,9	17,8
1918	19,3	14,4	21,5	4,8	56,0	7,5	20,6
1919	12,8	9,7	15,1	3,5	57,7	4,7	17,2
1920	5,7	0,0	3,0	0,0	14,7	0,0	3,9
Gemiddeld	11,6	5,0	13,7	2,0	33,6	2,7	11,4

Afbeelding 2. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen per gemeente per 1.000 inwoners, 1914-1920.
(Zie noot 1; Eggens, Leven langs de grens, *367)*

Dat is opmerkelijk, omdat Coevorden in de jaren 1914-1920 gemiddeld 6.175 inwoners telde tegen 'slechts' 2.870 inwoners in Schoonebeek.[2] In die laatstgenoemde gemeente kwam oorlogscrisiscriminaliteit dus vaker voor dan in Coevorden, terwijl Schoonebeek tijdens de Eerste Wereldoorlog nog niet de helft van het aantal inwoners van Coevorden had. Uit afbeelding 2 blijkt dat het aantal oorlogscrisisdelicten per 1.000 inwoners in Schoonebeek zelfs bijna drie keer groter was dan in Coevorden. Afgezet tegen het inwonertal kwam de Emmer situatie evenmin in de buurt van Schoonebeek. Vanaf 1916 was dat jaarlijks het geval.
Het aantal veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in de gemeenten Dalen, Odoorn en Sleen speelde ook per 1.000 inwoners een marginale rol. Alleen het aantal oorlogscrisisdelicten dat in 1918 en 1919 in de gemeente Dalen was gepleegd, kwam enigszins in de buurt van dat in de gemeente Coevorden in die jaren. Verder valt op dat het absolute aantal veroordelingen met betrekking tot Odoorn bijna twee keer zo groot was ten opzichte van Sleen, terwijl de oorlogscrisiscriminaliteit in die gemeente verhoudingsgewijs juist iets vaker dan in Odoorn voorkwam. Die constatering zal ook met het inwonertal te maken hebben. Gedurende de Eerste Wereldoorlog woonden in de gemeente Odoorn ruim twee keer zoveel mensen als in de gemeente Sleen, waardoor individuele veroordelingen het verhoudingscijfer minder sterk beïnvloedden dan in gemeenten met een beduidend kleiner aantal inwoners.

Plaatsgebonden oorlogscrisiscriminaliteit
De geconstateerde verschillen tussen de zes gemeenten in het kanton Emmen op het gebied van de omvang van de oorlogscrisiscriminaliteit roept de vraag op welke soorten delicten daarvoor verantwoordelijk waren. De ernst van het strafbare feit was bepalend voor naar welke rechtbank een zaak werd doorverwezen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog boog de arrondissementsrechtbank in Assen zich net als tegenwoordig over alle misdrijven die in de provincie Drenthe waren gepleegd. Kantongerechten behandelden het overgrote deel van de minder zware delicten. Diegenen die zich daaraan in het zuidoosten van Drenthe schuldig maakten, moesten zich verantwoorden voor het kantongerecht in Emmen. Dit kantongerecht is, net als die in Hoogeveen en Meppel, inmiddels verdwenen. Hun

Gesloten grenzen tijdens de Eerste Wereldoorlog. (Collectie Regionaal Archief Tilburg, fotograaf onbekend)

	Uitvoer		Staat van beleg		Bezit en vervoer		Distributie		
Jaar	*Abs.*	%	*Abs.*	%	*Abs.*	%	*Abs.*	%	Totaal
1914	34	97,1	1	2,9	-	0,0	-	0,0	35
1915	346	58,6	244	41,4	-	0,0	-	0,0	590
1916	502	45,8	251	22,9	342	31,2	0	0,0	1.095
1917	254	25,4	387	38,7	277	27,7	81	8,1	999
1918	245	19,6	455	36,3	354	28,3	199	15,9	1.253
1919	143	15,0	556	58,2	190	19,9	66	6,9	955
1920	15	7,2	171	82,6	21	10,1	0	0,0	207
Totaal	**1.539**	**30,0**	**2.065**	**40,2**	**1.184**	**23,1**	**346**	**6,7**	**5.134**

Afbeelding 3. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen per delictsoort, 1914-1920. (Zie noot 1)

taken zijn naar het kantongerecht in Assen overgeheveld.

Zoals afbeelding 3 laat zien kan de oorlogscrisiscriminaliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog in een viertal categorieën uitgesplitst worden: het overtreden van exportverboden (Uitvoer), het ontduiken van de verordeningen die het militair gezag in de in staat van beleg verklaarde gemeenten had uitgevaardigd (Staat van beleg), overtredingen van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* (Bezit en vervoer) en tenslotte het overtreden van wetgeving die voor de eerlijke verdeling van de beschikbare voorraad levensmiddelen in ons land moest zorgen (Distributie).[3] De arrondissementsrechtbank boog zich over alle ontduikingen van de exportverboden en de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen*. Diegenen die werden verdacht van het overtreden van militaire verordeningen in het in staat van beleg verklaarde gebied moesten in bijna alle gevallen naar het kantongerecht. De distributiezaken werden zowel door de arrondissementsrechtbank als door het kantongerecht behandeld. In afbeelding 3 zijn de zaken waarover het kantongerecht en de arrondissementsrechtbank zich hebben gebogen per delictsoort bij elkaar opgeteld.

In de eerste oorlogsjaren kwamen in Zuidoost-Drenthe vooral uitvoerdelicten voor. Er werd toen dus veel gesmokkeld. Daardoor had de oorlogscrisiscriminaliteit behalve een tijdgebonden ook een uitgesproken plaatsgebonden karakter. Na 1916 daalde het absolute aantal smokkelgevallen voortdurend, terwijl die procentueel ook een steeds kleiner deel van de oorlogscrisiscriminaliteit uitmaakte. Dit hangt onder meer samen met het in werking treden van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen*.[4] Overtredingen van die wet draaiden om het stiekem opslaan en vooral het zonder toestemming 'in buitenwaartsche richting' meenemen van ten uitvoer verboden goederen en vee binnen de 'Eerste Linie'. Dat was een strook van vijfenhalve kilometer breedte langs de rijksgrens. De *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* maakte het mogelijk dat smokkelaars ook op grotere afstand van Duitsland tegengehouden konden worden. Daarbij was het voor de strafbaarheid niet nodig om aan te tonen dat de goederen die ze bij zich droegen of de voorraden die ze er hadden aangelegd, een bestemming over de grens hadden moeten krijgen. In plaats van wegens smokkel werden zij dan vervolgd omdat ze in het grensgebied zonder toestemming ten uitvoer verboden goederen hadden vervoerd of opgeslagen. Ondanks het dalende aantal smokkelgevallen bleef de oorlogscrisiscriminaliteit gedurende de Eerste Wereldoorlog dus grensgerelateerd. Overigens is in Drenthe niemand wegens het overtreden van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* in 1914 en 1915 veroordeeld, omdat die wet pas op 1 april 1916 in werking is getreden.

Van alle oorlogscrisisdelicten was de categorie 'Staat van beleg' veruit het grootst. Overtredingen van de verordeningen die het militair gezag in het in staat van beleg verklaarde gebied had afgekondigd konden over het verkeerd administreren van oogsten en veestapels of het zonder toestemming gebruiken en verwerken van landbouwproducten gaan, maar ook over het stiekem vervoeren en in voorraad hebben van goederen in de delen van de in staat van beleg verklaarde gemeenten die buiten de Eerste Linie lagen.[5] Weer anderen hadden zich opgehouden in een strook van 300 meter breedte langs de rijksgrens, terwijl daar een verblijfsverbod voor onbevoegden van kracht was. De overtreders van dit soort verordeningen konden een dagvaarding voor het kantongerecht tegemoet zien.

Naarmate de schaarste toenam, kwamen er steeds meer restricties omtrent de handel in en de administratie, verwerking en het gebruik van praktisch alle denkbare producten. Daartoe waren in augustus 1916 de *Distributiewet* en eind februari 1918 de *Slachtwet* in het leven geroepen.[6] Vanaf 1916 werden de meeste delicten die te maken hadden met verboden transporten en het bezit van te grote voorraden, alsmede met restricties omtrent het gebruik van levensmiddelen, behandeld als over-

Publicatiën.

De Kolonel Territoriale Bevelhebber in Fiesland, Groningen en Drenthe, uitoefenende het Militair Gezag in de in staat van beleg verklaarde gemeenten: Coevorden, Dalen, Schoonebeek, Emmen, Odoorn, Vlagtwedde, Onstwedde, Bellingwolde, Nieuwe Schans en Beerta, gezien art. 33 van de wet van 23 Mei 1899 (Stbl. 128).

Ontzegt het verblijf in bovengenoemde gemeenten aan:

MARIA DAMHUIS,

geboren te Emmen, 16 November 1890, arbeidster, wonende te Barger-Compascuum, wier aanwezigheid voor de rust en de algemeene veiligheid gevaarlijk is te achten.

Het Signalement van genoemde Maria Damhuis luidt: lengte 1.622 M., haar licht rood, voorhoofd laag, oogen blauw, mond en neus gewoon, onderlip dik en vooruitspringend.

Met de opsporing van overtreding van dit verbod zijn, behalve de bij art. 8 van het Wetboek van Strafvordering genoemde ambtenaren belast: de marechaussee, de ambtenaren van Rijks- en Gemeentepolitie, de officieren en het kader, behoorende tot de militaire detachementen, dienstdoende binnen de hierboven genoemde in staat van beleg verklaarde gemeenten.

Overtreding van dit verbod wordt gestraft overeenkomstig de wet.

Dit verbod treedt in werking op 25 Februari 1916, het zal in de gemeente Emmen op de gebruikelijke wijze worden afgekondigd en aan de burgemeesters der overige bovengenoemde gemeenten in afdruk worden toegezonden.

Vastgesteld te Assen 19 Februari 1916.

De Kolonel,
MEIJBOOM.

Waarvan door mij op de gebruikelijke wijze afkondiging is geschied in de gemeente Emmen, den 21 Februari 1916.

De Burgemeester,
C. v. d. Wal.

Afbeelding 4. De namen en individuele kenmerken van personen die het in staat van beleg verklaarde gebied waren uitgezet werden publiekelijk bekend gemaakt. (Emmer Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor den Zuid-Oosthoek van Drenthe, *'Publicatiën', 23 februari 1916, 2)*

tredingen van respectievelijk de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* en de *Distributiewet*. Dat veranderde de aard van de overtredingen van de militaire verordeningen. Voortaan gingen de meeste delicten in de categorie 'Staat van beleg' over de verboden aanwezigheid van mensen in de zone van 300 meter langs de rijksgrens. Afbeelding 3 laat zien dat die overtredingen tot en met 1919 jaarlijks nog behoorlijk in aantal toenamen. Om de openbare orde niet in gevaar te brengen, zette het militair gezag 'onruststokers' soms uit het in staat van beleg verklaarde gebied. Meestal betrof dat personen die veelvuldig waren betrapt op smokkelen of die anderszins de regels in het grensgebied hadden overtreden. Een enkeling trok zich hier niets van aan en keerde zonder toestemming terug. Diegenen die werden aangehouden, moesten zich niet voor het kantongerecht, maar voor de arrondissementsrechtbank verantwoorden. Meestal kregen zij daar een gevangenisstraf van enkele maanden opgelegd.

Net als de overige oorlogscrisisdelicten daalde het aantal overtredingen van de militaire verordeningen in 1920 flink. De Eerste Wereldoorlog was toen al enige tijd afgelopen en daardoor waren steeds meer exportverboden en andere oorlogscrisismaatregelen ingetrokken. In de herfst van 1919 was de staat van beleg opgeheven in het kustgebied en in de gemeenten die op ruime afstand van de rijksgrens lagen. Op 1 mei 1920 volgde de rest, waaronder de gemeenten in de Drentse zuidoosthoek.[7] Vanaf die datum waren daar dus geen militaire verordeningen meer van kracht. Dat verklaart het veel kleinere aantal oorlogscrisisdelicten ten opzichte van de voorgaande jaren. Er is immers alleen van criminaliteit sprake als er regels bestaan die overtreden kunnen worden.

Soorten oorlogscrisisdelicten per gemeente

Uit het voorgaande is gebleken dat de omvang van de oorlogscrisiscriminaliteit per gemeente nogal kon verschillen. Afbeelding 5 laat zien hoe de diverse soorten oorlogscrisisdelicten over de gemeenten in Zuidoost-Drenthe waren verdeeld. In het oog springt dat het percentage veroordelingen wegens het overtreden van uitvoerverboden in Coevorden, Emmen en Schoonebeek met gemiddeld zo'n 30% aanmerkelijk hoger lag dan in Dalen, Odoorn en Sleen. Daar speelde de illegale uitvoer met slechts enkele procenten van de totale oorlogscrisiscriminaliteit een uiterst marginale rol. De reden daarvan is dat die gemeenten niet net als Coevorden, Emmen en Schoonebeek direct aan Duitsland grensden en zodoende geen deel van het kerngebied van de smokkelactiviteiten in Drenthe uitmaakten. Bovendien werd het voor de officier van justitie, naarmate de afstand tot de rijksgrens toenam, lastiger te bewijzen dat ten uitvoer verboden goederen stiekem een bestemming in Duitsland hadden moeten krijgen.

Hoewel veruit de meeste overtredingen van de uitvoerverboden in de grensgemeenten werden gepleegd, kwamen die dus wel degelijk ook verder landinwaarts voor. In Zuidoost-Drenthe gingen tien individuele veroordelingen over het overtreden van exportverboden buiten de grensgemeenten Coevorden, Emmen en Schoonebeek. Bij elkaar hadden die betrekking op vijf verschillende smokkelzaken. Deze hebben op één geval in de gemeente Dalen na allemaal in de gemeente Odoorn plaatsgevonden. In Drenthe werd een enkele keer zelfs iemand wegens een smokkelpoging *buiten* de zuidoosthoek aangehouden. Zij hadden dan meestal geprobeerd om via de spoorwegen grotere hoeveelheden levensmiddelen of andere handelswaar te exporteren dan op grond van de aan hen toegekende vergunningen was toegestaan.[8] Als plaats van delict werd in die gevallen de locatie genoteerd waar de desbetreffende goederen in treinwagons waren ingeladen.

Bij de overtredingen van de verordeningen van het militair gezag in het in staat van beleg verklaarde gebied lagen de percentages veroordelingen voor wat betreft de grensgemeenten aan de ene kant en de gemeenten verder landinwaarts aan de andere kant dichter bij elkaar dan in het geval van de

Afbeelding 5. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisis-criminaliteit in het kanton Emmen per delictsoort per gemeente, 1914-1920. (Zie noot 1)

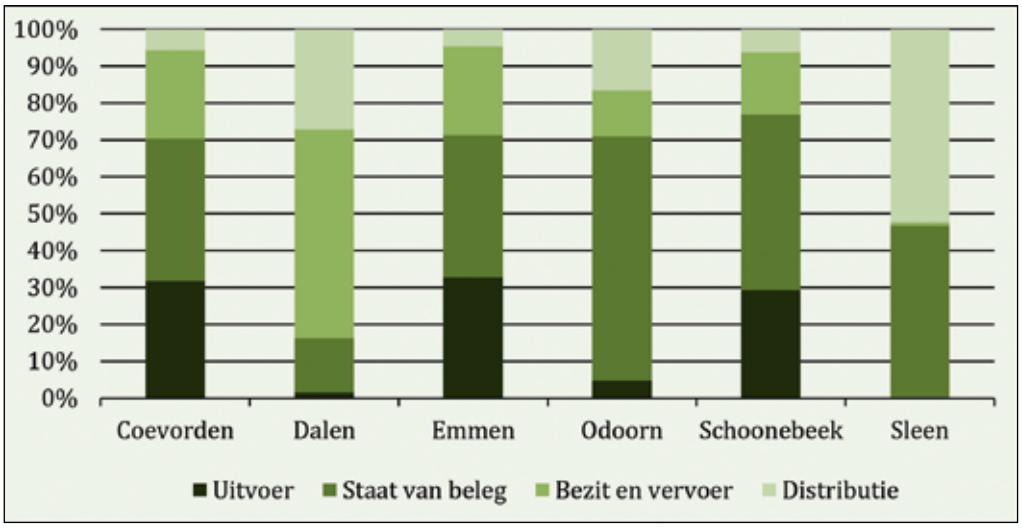

smokkelzaken. Administratieve overtredingen met betrekking tot het inventariseren van oogsten en veestapels waren dan ook niet per definitie grensgerelateerde delicten. Overtredingen van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* waren dat wel. In Dalen maakten die het grootste deel van de plaatselijke oorlogscrisiscriminaliteit uit. Dat heeft ermee te maken dat het grondgebied van die gemeente net als de grensgemeenten voor het grootste deel binnen de Eerste Linie viel. Door die ligging in de directe nabijheid van de grens met Duitsland was Dalen al op 25 september 1914 tegelijk met Coevorden, Emmen en Schoonebeek in staat van beleg verklaard.[9]

De gemeenten Odoorn en Sleen lagen voor een veel kleiner deel binnen de Eerste Linie dan Dalen. Zodoende speelden overtredingen van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* daar nauwelijks een rol. In Odoorn lag het accent op de ontduikingen van de militaire verordeningen. Die maakten er maar liefst tweederde van de totale oorlogscrisiscriminaliteit uit. Overigens was de gemeente Odoorn pas op 8 juli 1915 in staat van beleg verklaard. Sleen werd nog later onder militair gezag geplaatst.[10] Toch zou uiteindelijk bijna de helft van de oorlogscrisisdelicten in die gemeente uit overtredingen van de militaire verordeningen gaan bestaan.

Voor wat betreft de grensgemeenten Coevorden en Emmen weken de verhoudingen tussen de verschillende typen oorlogscrisisdelicten weinig van elkaar af. Schoonebeek laat echter een iets ander beeld zien. Procentueel gezien was het aantal overtredingen van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* daar namelijk een stuk lager dan in de twee andere grensgemeenten, terwijl overtredingen van de militaire verordeningen er juist veel vaker voorkwamen. Een duidelijke verklaring hiervoor ontbreekt.

Verhoudingsgewijs vormden de overtredingen van distributiemaatregelen slechts een klein deel van de oorlogscrisiscriminaliteit in de grensgemeenten Coevorden, Emmen en Schoonebeek. Dergelijke zaken speelden in Dalen, Odoorn en vooral Sleen aanmerkelijk vaker. In die laatstgenoemde gemeente kwamen overtredingen van de exportverboden en van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* op één veroordeling na niet voor, waardoor de focus er haast automatisch op distributiedelicten kwam te liggen. Het agrarische karakter van Sleen zal daar aan hebben bijgedragen, aangezien in de meeste distributiezaken gesjoemel met de oogst of de veestapel centraal stond.

Vanwege de aanwezigheid van veel soldaten en ander opsporingspersoneel langs de grens met Duitsland zou verwacht mogen worden dat diegenen die de distributiewetgeving ontdoken in de grensgemeenten sneller tegen de lamp liepen dan in gemeenten die verder landinwaarts lagen. Dat was echter alleen in Schoonebeek het geval. Uit afbeelding 6 blijkt dat distributiedelicten per 1.000 inwoners in die gemeente zelfs vaker voorkwamen dan in de andere gemeenten in Zuidoost-Drenthe. Verder valt op dat verhoudingsgewijs niet alleen de

Delictsoort	Coevorden	Dalen	Emmen	Odoorn	Schoonebeek	Sleen	Gemiddeld
Uitvoer	3,7	0,1	4,5	0,1	10,0	0,0	3,1
Staat van beleg	4,5	0,8	5,3	1,4	16,3	1,3	4,9
Bezit en vervoer	2,8	2,9	3,3	0,3	5,7	0,0	2,5
Distributie	0,7	1,4	0,6	0,3	2,1	1,4	1,1
Gemiddeld	2,9	1,3	3,4	0,5	8,5	0,7	2,9

Afbeelding 6. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit in het kanton Emmen per delictsoort per gemeente per 1.000 inwoners, 1914-1920. (Zie noot 1)

distributieovertredingen, maar alle soorten oorlogscrisiscriminaliteit het vaakst in de gemeente Schoonebeek speelden. Zo kwamen overtredingen van de staat van beleg er meer dan drie keer vaker voor dan in de grensgemeenten Coevorden en Emmen. Zoals gezegd bleven de Schoonebeker overtredingen van de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen* procentueel juist iets achter bij die gemeenten, maar per 1.000 inwoners steeg ook dat misdrijf alsnog boven de rest van Zuidoost-Drenthe uit.
Mogelijk was het vervoer in 'buitenwaartse' richting in Schoonebeek gemakkelijker aan te tonen dan in Coevorden en Emmen. Dankzij respectievelijk de ligging van de stad Coevorden direct aan de rijksgrens en het gegeven dat een deel van het grondgebied van de gemeente Emmen in tegenstelling tot dat van de relatief 'smalle' gemeente Schoonebeek niet tot de Eerste Linie behoorde, konden verdachten in Coevorden en Emmen eerder aannemelijk maken dat zij niet de intentie hadden gehad om hun goederen naar de grens te brengen.
De constatering dat de vervolgde oorlogscrisiscriminaliteit in de gemeente Schoonebeek verhoudingsgewijs groter dan elders in Zuidoost-Drenthe was, roept de vraag op of dit ook voor andere soorten criminaliteit geldt. Afbeelding 7 toont per gemeente het aantal veroordelingen wegens het plegen van delicten uit het *Wetboek van Strafrecht* in de periode 1914-1920. Het gaat hierbij dus om feiten die ook in vredestijd en buiten de grensgemeenten strafbaar waren. Deze 'reguliere' criminaliteit blijkt in Schoonebeek zowel absoluut als verhoudingsgewijs significant minder vaak te zijn voorgekomen dan in Coevorden, Emmen en Odoorn en ongeveer even vaak in Dalen en vooral Sleen.
Per 1.000 inwoners werden de meeste delicten in Coevorden en Emmen gepleegd. Odoorn volgde op afstand, hoewel de reguliere criminaliteit aldaar in absolute aantallen wel boven die in Coevorden lag. Qua oppervlak en inwonertal was de gemeente Odoorn dan ook groter dan Coevorden.

De grensbewaking na de Eerste Wereldoorlog
Vanaf het moment dat de staat van beleg begin mei 1920 in de laatste gemeenten werd opgeheven, verving de *Wet houdende nadere voorzieningen betreffende de grensbewaking* de resterende militaire verordeningen en de *Wet betreffende het vervoer en nederlage van goederen*. De nieuwe wet verbood de aanwezigheid van onbevoegden in het zogenoemde 'bewakingsgebied'. Dat was net als tijdens de Eerste Wereldoorlog een strook van 300 meter breedte langs de rijksgrens.[11] Het doel hiervan was om enerzijds de smokkelhandel niet weer te laten opbloeien en anderzijds om politieke infiltranten uit het buitenland te weren. Dat moest voorkomen dat de onrust als gevolg van de communistische machtsovername in Rusland in 1917 en de politieke chaos in Duitsland na het verlies van de Eerste Wereldoorlog naar ons land zou overslaan. Mensen die zich zonder toestemming in het bewakingsgebied ophielden, werden gearresteerd en net als gedurende de oorlogsjaren voor de kantonrechter gedaagd. Vanaf 1920 kwamen jaarlijks nog honderden mensen wegens het illegaal betreden van de grensstrook voor de rechter. Mogelijk hangt dat samen met de sociaal-economische onrust in het veengebied als gevolg van de ineenstorting van de turfindustrie en de massale werkloosheid die daardoor ontstond. Deze situatie vormde een ideale voedingsbodem voor de groeiende ontevredenheid onder de bevolking. De autoriteiten zullen er in die omstandigheden alles aan hebben gedaan om de rust en orde zo goed mogelijk te bewaren. Zodoende konden notoire overlastgevers uit de grenszone worden verwijderd. Zij moesten zich bij een eventuele illegale terugkeer voor de arrondissementsrechtbank verantwoorden.
Afbeelding 8 laat zien hoe de overtredingen van de

	Coevorden		Dalen		Emmen		Odoorn		Schoonebeek		Sleen		Gemiddeld	
Jaar	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*
1914	29	5,1	1	0,3	206	6,2	44	4,0	1	0,4	13	2,9	294	4,9
1915	23	3,9	8	2,3	227	6,6	37	3,3	0	0,0	9	2,0	304	4,9
1916	38	6,3	8	2,2	198	5,6	40	3,5	8	2,9	9	1,9	301	4,7
1917	32	5,2	13	3,6	189	5,1	42	3,6	14	4,9	16	3,4	306	4,6
1918	35	5,5	7	1,9	239	6,3	27	2,3	13	4,4	9	1,9	330	4,9
1919	33	5,1	8	2,1	239	6,0	53	4,4	15	4,9	29	5,9	377	5,4
1920	28	4,2	11	2,9	230	5,6	47	3,8	7	2,2	13	2,6	336	4,7
Gemiddeld	31	5,0	8	2,2	218	5,9	41	3,5	8	2,8	14	2,9	321	4,9

Afbeelding 7. Aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van reguliere criminaliteit in het kanton Emmen per gemeente per 1.000 inwoners, 1914-1920.
(DA, AA, inv. nr. 49-73, Vonnissen 1914-1926)

Onrust in het veengebied in Zuidoost-Drenthe. Een bijeenkomst van werkloze veenarbeiders in de gemeente Emmen (1921).
*(*40 Jaren Nederlandse Arbeidersbond, *blz. 256-257)*

Wet houdende nadere voorzieningen betreffende de grensbewaking in de jaren 1920 en 1921 over de Drentse grensgemeenten Coevorden, Emmen en Schoonebeek waren verdeeld. Net als tijdens de oorlogsjaren werden veruit de meeste overtreders in de gemeente Emmen aangetroffen. Door de lange grens met Duitsland en het grote inwonertal was daar simpelweg meer kans op overtredingen dan in de kleinere buurgemeenten. Het absolute aantal overtreders van de bewakingsvoorschriften in Schoonebeek lag zowel in 1920 als in 1921 onder dat in Coevorden en Emmen, maar net als bij de oorlogscrisiscriminaliteit was dat aantal per 1.000 inwoners opnieuw veel groter dan in de omliggende gemeenten.

Slotbeschouwing

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden in de gemeente Schoonebeek relatief vaker strafbare feiten geconstateerd dan elders in Zuidoost-Drenthe. Uit archiefgegevens van het kantongerecht in Emmen en de arrondissementsrechtbank in Assen blijkt dat het aantal individuele veroordelingen wegens het plegen van oorlogscrisiscriminaliteit, hoofdzakelijk smokkel en aanverwante delicten, in Schoonebeek tot wel drie keer hoger lag dan in de nabijgelegen grensgemeenten Coevorden en Emmen. De reden daarvan is niet duidelijk. Mogelijk liepen mensen in de gemeente Schoonebeek om één of andere reden sneller tegen de lamp dan in de twee andere gemeenten. Dat roept de vraag op of mensen hun illegale activiteiten in Schoonebeek minder handig pleegden, of dat een beter opsporingsapparaat de pakkans in die gemeente heeft vergroot. Het opmerkelijk kleine aantal veroordelingen wegens in de gemeente Schoonebeek gepleegde reguliere criminaliteit duidt er echter op dat de opsporing van strafbare feiten in Schoonebeek niet beter geregeld was dan in de buurgemeenten. Hooguit suggereren deze cijfers dat het oppakken van smokkelaars en hun kompanen in Schoonebeek meer prioriteit heeft gehad dan diegenen die zich aan reguliere criminaliteit hadden bezondigd, maar ook daarvoor zijn geen doorslaggevende aanwijzingen gevonden. Het is evengoed mogelijk dat de hogere oorlogscrisiscriminaliteitscijfers in Schoonebeek verband met de geringe bevolkingsomvang van die gemeente houden. Daardoor drukken individuele veroordelingen een zwaarder stempel op de totale criminaliteit dan in gemeenten met een groter inwonertal.

	Coevorden		Emmen		Schoonebeek		Gemiddeld	
Jaar	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*	*Abs.*	*‰*
1920	36	5,4	160	3,9	26	8,3	222	4,4
1921	33	5,0	164	4,0	31	9,8	228	4,5
Gemiddeld	34,5	5,2	162,0	3,9	28,5	9,1	225,0	4,4

Afbeelding 8. Aantal beklaagden wegens het overtreden van de Wet houdende nadere voorzieningen betreffende de grensbewaking *in het kanton Emmen per gemeente, 1920-1921.*
(DA, KGE, inv. nr. 85-125, Processen-verbaal 1914-1924)

Sociale onrust. Werklozen in de gemeente Emmen demonstreren in 1921. Aan het hoofd van de optocht lopen: Hiemstra, Stenhuis, Arnoldussen, Hilgenga en Veenstra. (40 Jaren Nederlandse Arbeidersbond, *blz. 256-257)*

Noten

1 *Drents Archief (DA), Arrondissementsrechtbank te Assen, 1878-1937 (AA), inventarisnummer (inv. nr.) 49-73, Vonnissen in strafzaken 1914-1926 (Vonnissen); DA, AA, inv. nr. 447-450, Processen-verbaal en/of vonnissen van de politierechter in administratieve zaken, 1914-1926; DA, Kantongerecht Emmen, 1877-1929 (KGE), inv. nr. 85-125, Processen-verbaal en vonnissen, 1914-1924 (Processen-verbaal).*

2 *Eggens, A.* , Leven langs de grens. Economische crisispolitiek en de handhaving van gezag en neutraliteit in Noordoost-Nederland tijdens en direct na de Eerste Wereldoorlog, 1914-1920 *(Beilen 2021) 367.*

3 *Met 'nederlage' wordt het bezit van goederen bedoeld.*

4 *Wet van 31 december 1915,* Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (Stb.) *533.*

5 *Eggens,* Leven langs de grens, *110-115.*

6 *Wet van 19 augustus 1916,* Stb*. 416; Wet van 23 februari 1918,* Stb*. 133.*

7 *Koninklijk Besluit (KB) van 14 oktober 1919,* Stb. *602; Wet van 10 januari 1920,* Stb. *11; KB van 11 februari 1920,* Stb. *65; KB van 22 maart 1920,* Stb. *124; KB van 16 april 1920,* Stb. *187.*

8 *Eggens, A.,* Van daad tot vonnis. Door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog *(Assen 2005) 165.*

9 *KB van 25 september 1914,* Stb. *463.*

10 *KB van 8 juli 1915,* Stb. *308; KB van 26 oktober 1915,* Stb. *437.*

11 *Wet van 10 januari 1920,* Stb. *11; KB van 22 maart 1920,* Stb. *124.*

Koninklijk bezoeken in 1955 en 1961

door Gerben Dijkstra

Reacties en aanvullingen

Naar aanleiding van de *Kroniek* van juni 2024 (jaargang 33, nummer 92) werd de redactie door Henk Jeurink en Henk Sijbom geattendeerd op koninklijke bezoeken in 1955 en 1961. In het gemeentearchief vonden wij in de *Emmer Courant (EC)* van 21 november 1955 informatie over het bezoek van koningin Juliana, waarbij zij met name de wijkcentra Ichthus en d' Zeihuuv bezocht.

Honderden mensen uit Emmen en omgeving waren getuige van de aankomst van koningin Juliana bij hotel 't Heerenhof te Emmen. Met energieke passen voegde burgemeester Gaarlandt zich bij H.M. (EC, *21-11-1955)*

Onze eerste kennismaking met de Koningin
Bij zoveel informatie gaan je gedachten vanzelf terug naar eigen ervaringen tijdens het bezoek van koningin Juliana in 1955. Ze was naar Emmermeer gekomen om de nieuwe Zeihuuv te bewonderen. Het was zwart van het volk. Onze ouders woonden in die tijd aan de Jan van de Veenstraat 7. Achter hun huis lag een voormalig weiland, dat altijd door ons als speelterrein werd gebruikt. Aan de andere kant van de Nijkampenweg stond de Zeihuuv. Op dit speelveld staan nu winkels en een flat. Dit terrein werd doorsneden door een boomwal. De eik die daar altijd nog staat stond ooit op die wal. Voor die boom had ik me als zevenjarige jongen vooraan bij de weg een vrij plekje bevochten. Ik kon precies zien hoe wethouder Roelof Zegering Hadders de koningin naar binnen en weer naar buiten geleidde. Wat mij het meest tegenviel was dat onze koningin geen kroon en geen mooie jurk met sleep droeg. Die dag verscheen zij gewoon in mantelpak. Dat was voor mij een grote afknapper. Mijn zus Lien, drie jaar, stond boven vanuit de slaapkamer op de arm van moeder naar hetzelfde gebeuren te kijken. Laat zij nu ook zo'n afknapper beleven. Dit jaar heeft ons Lien mij over deze ervaring verteld. We werden vanaf dat moment weifelende koningsgezinden. En dat is ook nooit helemaal weer weggegaan.
Lien en Henk Jeurink

Links: Het schoolharmonieorkest van Emmen blies er lustig op los toen koningin Juliana bij Ichthus verscheen. Na het beluisteren van een pittige mars onderhield koningin Juliana zich enige tijd met dirigent L.A. Legro.
Rechts: Met gulle hand schonk de 80-jarige J. Jeuring te Emmen 'H.M.' een blikken trommel met 'de beste raathoning, die hij ooit van zijn bijen had gekregen'. Dat het geschenk op prijs werd gesteld, blijkt duidelijk op de foto. (Foto's: EC, *21-11-1955)*

Koningin kreeg honing

„Majesteit, dit is de beste honing, die we hebben!" Met deze woorden overhandigde de 82-jarige heer H. Jeuring in het wijkcentrum d' Zeihuuv' aan zijn Vorstin een doos met honing. De Koningin toonde zich blij verrast met dit geschenk en zeer geïnteresseerd luisterde Zij naar de uitvoerige toelichting, die de imker Haar gaf. Toen de heer Jeuring Haar een korf overhandigde, informeerde Zij glimlachend of de bijen er wel uit waren.

Het geschenk was met de doos honing nog niet compleet, want er hoorde een kunstig gebouwde pyramide bij, die vier torentjes torste waarin geschenken waren verborgen voor de vier Prinsessen.

Hoe ongedwongen het bezoek aan dit wijkcentrum was, kunnen ook de drie dames U vertellen, die bij de sjoelbak stonden, toen H. M. arriveerde. Vriendelijk onderhield Koningin Juliana zich even met haar en met een kleur van vreugde over deze onverwachte ontmoeting met haar Landsvrouwe bleven de dames achter.

(EC, *21-11-1955)*

1961
Op 6 juli 1961 bezocht koningin Juliana Emmen, waar zij tegen 15.00 uur aankwam met de trein. Men vertrok direct naar de Enkalon, waar zij een werkbezoek bracht. Omstreeks 17.00 uur woonde zij nog een bijeenkomst bij waar over de sociale aspecten van de industrievestiging werd gesproken.

Tijdens de rondgang door de Enkalonfabriek in 1961 kreeg koningin Juliana uitleg over de productie.
*(*Nieuwsblad van het Noorden *(*NvhN*), 07-07-1961*

Wie kan meer vertellen?

Foto 1
De foto links is in 1922 gemaakt. Op de foto staat Grietje Pool-Homan met drie van haar kinderen voor haar hut in Emmerschans.
Op 12 augustus 1915 trouwden te Emmen Johannes Pool (Odoorn, 26-08-1894 - Emmen, 08-08-1974), zoon van Alle Pool en Jitske de Vries) en Grietje Homan (Emmen, 12-06-1895 - Emmen, 25-08-1961, dochter van Freerk Heinses Homan en Marianne Vaubaillon). Het huwelijkspaar en hun ouders werkten allen als arbeiders in het veen.
Wie kan meer vertellen over deze foto?

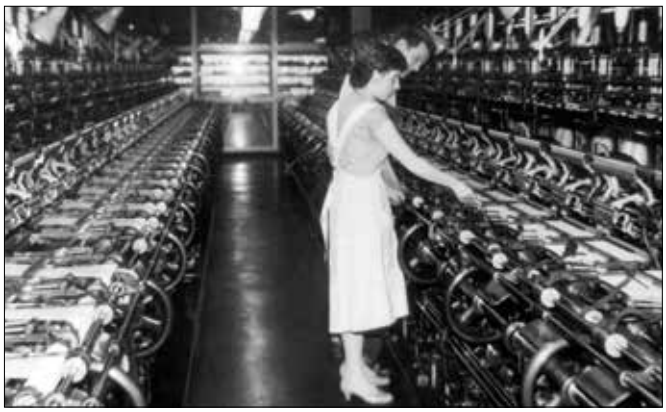

Foto 2 en 3
In de Collectie Roelof Boelens bevinden zich een aantal foto's van de Danlon. Op de foto's staan verschillende jonge vrouwen uit Klazienaveen en Zwartemeer.
De twee personen op de foto (1960) linksboven zijn Roel de Groot en Catrien Boxem (Klazienaveen). De foto rechtsboven is in 1955 gemaakt, maar de namen van de twee personen zijn niet bekend.
Op de website HVZOD/Kroniek/2024-03 hebben wij alle foto's van de Danlon uit de Collectie Roelof Boelens in een pdf-bestand geplaatst.
Bij Museum Collectie Brands wordt in 2025 een tentoonstelling over de Bendien en de Danlon samengesteld. Zij zijn in informatie over de foto's geïnteresseerd.

Foto 4
Links is een gedeelte van een schoolfoto van de OLS III, gemaakt op 2 augustus 1925. Linksboven staat het hoofd van de school, G.J. Dijkstra. Hij was van 1920 tot september 1926 werkzaam in Barger-Compascuum; daarna was hij tot 1944 hoofd der school in Amsterdamscheveld (De Peel). Wie herkent de tweeling voor meester Dijkstra of andere leerlingen op deze foto? Op de website HVZOD/Kroniek/2024-03 is de gehele foto plus een andere schoolfoto geplaatst.

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's (2 en 3): pr@collectie-brands.nl.

Verenigingsnieuws

door
Henk Jeurink

Terugblik
Met veel voldoening kijken we terug op het Oranjenummer van de *Kroniek* in juni j.l. We kregen vele complimenten voor dit alom geprezen initiatief. Zo zie je maar weer eens dat de Oranjes vaker onderweg zijn in hun Koninkrijk dan naar hun zomerverblijven.
De laatste maanden zijn de besturen van uw vereniging en van het Museum Collectie Brands volop bezig geweest met het versterken van de onderlinge samenwerking. Deze versterking krijgt onder andere vorm door uitbreiding van de *Kroniek*. Vanaf dit nummer [2024-3] wordt de *Kroniek* uitgebreid met maximaal zestien pagina's. Deze pagina's worden deze keer verzorgd door: Museum Collectie Brands, Industrieel Smalspoor Museum, Museum Janning en Stedelijk Museum Coevorden. Ook is er uit kostenbesparing besloten dat onze vereniging meer gebruik gaat maken van de ruimtes in het Museum Collectie Brands.

Concept-Erfgoednota Gemeente Emmen 2025-2028
Vanaf 17 juli jl. konden belangstellenden reageren op deze concept-nota. Op 17 september 2024 werd deze Erfgoednota vrijgegeven voor inspraak. Op maandag 9 september 2024 organiseerde de gemeente in de Grote Kerk van Emmen een inspraakbijeenkomst. Deze nota is van groot belang voor het voortbestaan van de erfgoedverenigingen in onze gemeente.

Ledenwerfactie HV Zuidoost-Drenthe
Met onze ledenwerfactie blijft het de goede kant opgaan. Daar zijn we erg blij mee. Als lid kunt u nog steeds een nieuw lid aanmelden. Vraag uw familie, buren, vrienden of ze lid willen worden. Dan krijgt u een mooie cadeaubon van 10 euro. Neem contact op met Gré Tiben (mailadres en telefoonnummer voorin deze *Kroniek)* en zij maakt het verder in orde.

Geplande erfgoedactiviteiten
Op zaterdag 14 september 2024 stond er een fietstocht op het programma. Gré Tiben en Rieka Wilken hadden deze in de buurt van Ter Apel georganiseerd. In de volgende *Kroniek* komt een verslag.
Op maandag 25 november 2024 komt schrijver en verteller Jan Kalter uit het Groningse Haren naar De Deele in Emmer-Compascuum. Zie hieronder voor meer informatie.

Tenslotte
In 2024 verschijnt de laatste *Kroniek* op 11 december.

Lezing opstand en ondergang van de veenarbeiders in Zuidoost-Drenthe, maandag 25 november 2024, aanvang 19.30 uur

Op maandag 25 november 2024, om 19.30 uur, organiseren wij een lezing in de grote zaal van de Deele, Spoel 151B in Emmer-Compascuum. De kosten zijn vijf euro per persoon, dat is inclusief koffie en cake, te betalen bij binnenkomst. De lezing is ook toegankelijk voor niet-leden. We hopen op een grote opkomst. Aanmelden is handig, zodat de zaalbeheerder voldoende stoelen kan klaarzetten. Stuur een mail naar gretiben@hotmail.com en vermeldt het aantal personen.

Auteur Jan Kalter komt vertellen over de sociale en economische aspecten van de veenwinning, de opkomst en rivaliteit binnen de vakbewegingen en de aanloop naar de massale arbeidersopstand van 1921 in Zuidoost-Drenthe. In 1921 stond Zuidoost-Drenthe letterlijk en figuurlijk in brand. De dramatische gebeurtenissen van dat jaar, de aanloop en de onderliggende oorzaken worden in zijn boek *Opstand en ondergang van de veenarbeiders in Zuidoost-Drenthe 1860-1921* op indringende wijze beschreven. (zie ook volgende bladzijde)

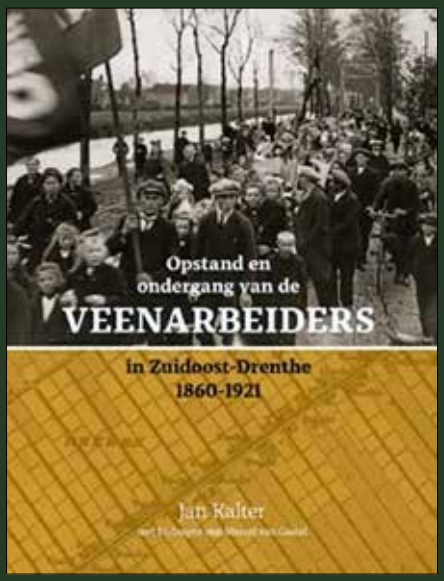

(vervolg van bladzijde 27)
Turfwinning was decennialang de belangrijkste bedrijfstak in Zuidoost-Drenthe. Toen in 1921 de turfwinning in het gebied instortte, ontstond een sociale ramp: werkloosheid, armoede en honger. De veenarbeiders kwamen hiertegen massaal in opstand.
Deze crisis kwam echter niet uit de lucht vallen. Al vijftig jaar eerder waren er tekenen dat de turfwinning zijn langste tijd gehad had, doordat turf steeds meer door steenkool werd vervangen. De teruglopende rentabiliteit werd op de veenarbeiders afgewenteld, onder meer door het verlagen van hun lonen. In dezelfde periode kreeg het socialisme voet aan de grond en werden er vakbonden opgericht. Deze ontwikkelingen zetten de arbeidsverhoudingen verder op scherp. Juist in deze periode raakten in andere gebieden de turfvoorraden uitgeput en verschoof de turfwinning naar Zuidoost-Drenthe. Gesteund door hun vakbonden kwamen de veenarbeiders in opstand. Maar ook binnen de vakbewegingen was rivaliteit. Anders dan in de rest van Nederland speelde in Zuidoost-Drenthe binnen de vakbewegingen vooral de botsing tussen de revolutionaire socialisten en sociaaldemocraten. Het overgeleverde beeld van arme, ongeschoolde en opstandige veenarbeiders is sterk bepaald door deze laatste fase van de vervening.

Kroniek, juni 2024

Links: Op vrijdag 14 juni 2024 werd op het gemeenterhuis van Emmen het eerste exemplaar van het juni-nummer van de Kroniek *over Koningsdag 2024 door vice-voorzitter Geert Schutrups en eindredacteur Albert Eggens aan burgemeester drs. Eric van Oosterhout overhandigd.*
Rechts: Na ontvangst begon de burgemeester enthousiast in het blad te bladeren. Vele goede herinneringen vertelde hij aan de aanwezigen.
(Foto's Ina Meilink)

Inhoudsopgave bijdragen van musea

	Museum Collectie Brands	
Marcha van Noesel	Museum Collectie Brands wil industrieel erfgoed bewaren	29
Marscha van Noesel	Jans Brands bewaarde alles	33
	Het Industrieel Smalspoor Museum	
Rudy Hanenbergh en Hein Ruijgers	Het Industrieel Smalspoor Museum in het Amsterdamsche Veld	34
	Museum Janning	
André Zwake	De rol van het geloof in de wederopbouw van Zuidoost-Drenthe	38
	Stedelijk Museum Coevorden	
Thomas Bruins	Een bijzonder muntje: een mandendrager en de muntslag van Coevorden	42
	Het verleden van Zuidoost-Drenthe is te horen, te zien en te beleven bij	47

door
Marscha van Noesel

Museum Collectie Brands wil industrieel erfgoed bewaren

Voor de tweede achtereenvolgende keer heeft Museum Collectie Brands in Nieuw-Dordrecht een expositie ingericht over industrieel erfgoed in Zuidoost-Drenthe. De missie: de geschiedenis van de industriële ontwikkeling voor de toekomst in beeld houden. Maar het wil ook aangeven hoe belangrijk die industrie is voor de economische groei van Emmen.

Nu staat de geschiedenis van de kunststofvezelfabrikant Enka, later AKU en AKZ0-Nobel Emmen in de gemeente Emmen in de schijnwerpers. De eerste pilot vertelde het verhaal over de elektrotechnische bedrijven in Zuidoost-Drenthe.

Tentoonstellingsmaker Marianne Bakker (32) noemt haar kleine tentoonstellingen in een speciale ruimte van het museum: pilots. Ook ander industrieel erfgoed komt nog aan bod in de thema's metaal (o.a. Rademaker) en textiel Danlon en Bendien. In het eerste pilot presenteerden wij 'Elektrotechniek' (Nira-Ericson en Industria).

Er liggen plannen om het museum uit te breiden voor presentaties van het industriële erfgoed om te laten zien hoe de bedrijven de economische ontwikkeling en groei van Zuidoost-Drenthe voor hun rekening hebben genomen.

"Zonder fabrieken, zoals de Enka, was Emmen niet geworden wat het nu is en had ik hier misschien ook niet gestaan," zegt Marianne Bakker die in Nieuw-Dordrecht is geboren en getogen. Haar opa heeft zelfs bij de AKU gewerkt. Zelf heeft ze in Wageningen Dierwetenschappen gestudeerd. Na haar studie bleek er niet veel werk voor haar te zijn. Ze moest het dus elders zoeken voor haar economische zelfstandigheid. En dat werd in dit geval drie huizen van haar ouderlijk huis vandaan: Museum Collectie Brands. Haar moeder werkte daar in 2018 als vrijwilligster en Marianne schoof aan. Ze begon met een kwast in de hand als manusje van alles, maar toen er een baan in het Museum kwam voor een pr-medewerkster solliciteerde ze en kreeg ze de baan.

"Nu ik op dit pad zit, blijf ik doorgaan. Geschiedenis heeft altijd mijn interesse gehad, dus nu zit ik met de tentoonstellingen over het industrieel erfgoed er midden in. Het leuke is dat van het een het ander komt, in die industriële ontwikkeling heeft alles ook met elkaar te maken. En zo leg je van de ene ontwikkeling in het verleden een brug naar het heden. Ik besef nu goed hoe belangrijk die industrie is voor de hele regio."

Situatie voor 1945: Eerste Bokslootweg voordat het Bargermeer industrieterrein werd gebouwd. (Gemeentearchief Emmen (GAE))

AKU, garenhal in de jaren '50 van de 20ste eeuw. (GAE)

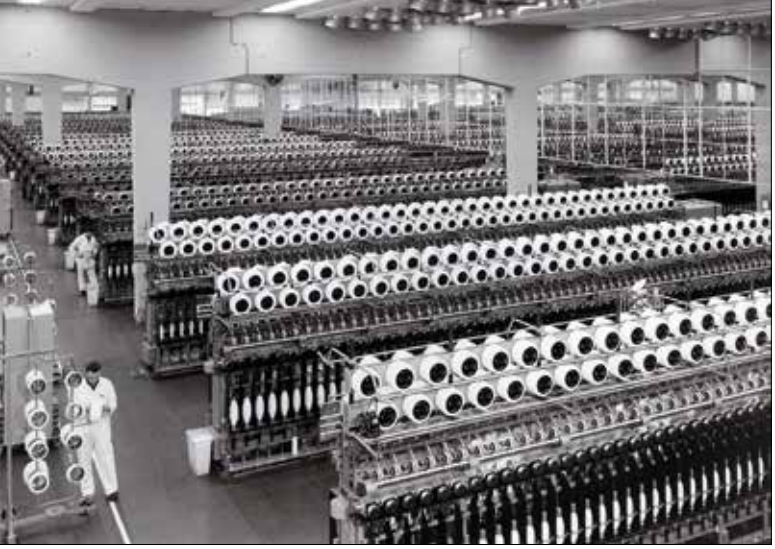

Spinnerij in de AKU in de jaren '60 van de 20ste eeuw. (GAE)

De AKU kwam al direct na de Tweede Wereldoorlog naar Emmer-Compascuum. Hier was ruimte om een fabriek te bouwen. Bovendien waren er arbeiders die voorheen in het veen hadden gewerkt. Voor hen kwam de fabriek als een geschenk uit de hemel, maar of het werken in vijf ploegen net zo 'hemels' was, valt te bezien.
Begin jaren '50 kwamen in Emmen de Enkalon en Terlenka-fabriek waar respectievelijk nylon en polyester garens werden gemaakt. De ex-veenarbeiders moesten voordat ze hun werk bij de Enkalon begonnen en met de fijne nylondraden konden omgaan naar de manicure, want hun handen waren door de veenarbeid niet zo geschikt. Het was wel even wennen voor hen. Ze mochten bijvoorbeeld onder werktijd geen bier meer drinken, er waren vaste tijden voor eten en voor koffiepauzes.

'De beste garens kwamen uit Emmen'

Johan Grethe (76) over zijn tijd bij de Enka: "Wij kwamen uit Amsterdam. Huisvesting was daar in de jaren zeventig ook al een probleem. Toen zag ik een oproep voor werken bij de Enka. Er zou een huis bij zijn en inrichtingskosten. Dat was aantrekkelijk genoeg."
Het was 1971. Johan kwam eerst in Emmer-Compascuum terecht. Hij werd elke dag met de bus gehaald voor zijn werk in het buitendorp. Toen de fabriek daar in 1977 sloot kwam hij even in Zeist terecht bij de plastic-verkoopafdeling en daarna in Emmen in de drie-ploegendienst. Daar was de Enka/Akzo fabriek in 1952 operationeel en binnen korte tijd werkten daar vele duizenden mensen. "Het was wel even wennen. Daar was het systeem bijvoorbeeld: als de voorman op een fluitje floot mocht je koffie drinken. Ik dacht als ik voorman word dan is dat het eerste wat ik zal afschaffen." Zo gebeurde het. Johan kreeg als chef dagdienst onenigheid met de leiding. Hij liet zich ontslaan en met twee jaarsalarissen kon hij zich laten omscholen als beveiliger. Toch bewaart hij goede herinneringen aan de Enka-tijd. Hij heeft voor de tentoonstelling in het Museum Collectie Brands een zogenaamd knoopapparaat heeft geschonken. "Ja. Ik wist heel goed: het draad van de Enka kon zelfs een olifant nog niet kapot krijgen, zo sterk als een olifant. Dat stond op een van de reclameposters van de Enka die ook te zien is op de tentoonstelling in het museum. De beste garens kwamen uit Emmen. We moesten eens wat trotser zijn op onze industrie."

"Het wij-gevoel verdween met nieuwe bedrijfscultuur"

Hoewel **Wim Rodenhuis (80)** zijn mooiste jaren bij de Enka in Ede als hoofd van het chemisch laboratorium heeft meegemaakt, is hij ook ingenomen met zijn jaren bij de Enka/Akzo in Emmen. Maar vanaf eind jaren negentig volgde de ene fusie na de andere. Het is een rijke geschiedenis van fusies, verkopen van onderdelen, vormen van BV's met autonomie en sommige onderde-

Onder, vanaf links: Terlenka jurkje en babyjurkje en AKZO-Nobel werkjas.
(Foto uit 2024, Museum Collectie Brands (MCB))

Overzichtsfoto van de tentoonstelling 'Kunstvezels' bij Museum Collectie Brands (2024, MCB)

len verdwenen van de Europese markt, maar tot nu toe worden chemische vezels en garens in Emmen geproduceerd onder de vlaggen van Accordis Industrial Fibers en Teijin en Twaron. "De tijden veranderden drastisch. Opeens was ik het wij-gevoel in mijn werk kwijt," zegt Rodenhuis. "Op het laatst vlak voor mijn VUT in 2006 moest ik klussen binnen halen voor milieu-en veiligheidsonderzoek. Het bedrijf was inmiddels zo vertakt maar ook zo groot, dat het gezellige en vertrouwde verdween. Er werkten vijfduizend mensen van even zoveel gezinnen. Die moesten wel brood op de plank. Soms werden er maatregelen genomen terwijl ik op vakantie was en dan was ineens alles weer anders. Daar moest ik wel aan wennen: die nieuwe bedrijfscultuur."
Hij is nieuwgierig naar de expositie in het Museum Collectie Brands en zal er binnenkort een kijkje nemen. De expositie is er nog tot 3 november.
Intussen zal de tentoonstellingsmaker, zoals Marianne Bakker zich noemt, zich voorbereiden op de nieuwe expositie industrieel erfgoed. Die staat in het teken van het thema 'Metaal' met onder andere Rademakers Gieterij uit Klazienavaan. Daarna komt nog het thema 'Textiel'aan bod met Danlon en Bendien. Dankzij die goed draaiende industrie heeft Emmen een explosieve groei doorgemaakt.
Voor de Enka-expositie heeft het museum veel materialen gekregen van ex-werknemers. Ook is er de werkkleding van toen te zien. Verder vond Marianne op Marktplaats een wit baby-jurkje dat zij voor de tentoonstelling heeft gekocht.
In de tentoonstelling is ook een oranje jurkje te zien dat bij de modeshow ter gelegenheid van een jubileum van de AKU Emmen in 1961 is gedragen. Het is aan het Museum geschonken. Veel ex-werknemers hadden hun Enka-spullen op zolders en in kelders opgeborgen. Als Marianne Bakker niet een oproep had gedaan was het daar tot Sint Juttemis blijven liggen en tenslotte waarschijnlijk in de afvalhoop beland. Nu heeft het Museum Collectie Brands al die gedenkwaardige spulletjes uit de vergetelheid gehaald en voor toekomstige generaties bewaard. Zo zal het Museum Collectie Brands ook de andere industrie die zo belangrijk is geweest en nog is voor Zuidoost-Drenthe in de belangstelling van het grote publiek brengen.

Uitbouw voor industrieel erfgoed
Op den duur wil het museum zelfs een speciale uitbouw maken voor het industrieel erfgoed in dit gebied. Dat is nog een papieren droom, nog wel en die ruw kan worden verstoord als de plannen van de gemeente Emmen het museum jaarlijks te korten op de subsidie door gaan. Dan vallen die uitbreidingsplannen in duigen, maar het bestuur van het museum laat het er zeker niet bij zitten. De uitspraken over het museum in het cultuurplan van wethouder Dewy Leal dat eind 2024 wordt behandeld in de gemeenteraad zijn heel hard aangekomen. Hank Peters bestuursvoorzitter: "We worden onterecht afgestraft. In onze reactie weerleggen we alle argumenten van de gemeente met feiten."

Het bekende logo van Terlenka.

Jans Brands bewaarde alles

Het Museum Collectie Brands in Nieuw-Dordrecht ademt een sfeer van de wereld van toen verpakt in een modern jasje. Het museum is een verrassend gebouw midden in een landschappelijke omgeving. Wat je er kan vinden zijn alledaagse dingen die Jans Brands (1932-2019) gedurende zijn 65 jaar heeft bewaard. "Waarom zou je iets weggooien? Dan zie je het nooit weer," was zijn motto.

En zo is het gekomen dat er nu een museum staat met een verzameling die van cultuurhistorische waarde is. Nadat ook de provincie het cultuurhistorisch belang van Jans collectie erkende, begon in 2010 de verbouw van de boerderij en werd deze uitgebreid met een vleugel voorzien van een bibliotheek en bezoekersfaciliteiten. Op 17 november 2011 opende Museum Collectie Brands voor het eerst zijn deuren.

De boerderij

Jans Brands is op 3 november 1932 geboren in de boerderij aan de Herenstreek nummer 11 in Nieuw-Dordrecht. Dat wil zeggen in de boerderij die er toen stond. De boerderij is gebouwd in 1850, met stenen van de steenbakkerij die er tegenover stond. Eigenaar van de boerderij was de Drentsche Veen- en Middenkanaal Maatschappij, gevestigd te Dordrecht. Deze maatschappij had zich voorgenomen om een kanaal dwars door Drenthe te graven. Zij stuitten echter op grote hoogteverschillen en een dikke keileemlaag, waardoor een deel van het kanaal er nooit kwam. Op deze moeilijk te ontginnen plek, stonden ze veenarbeiders en boeren toe een nederzetting te bouwen: 'Herendord' (nu Herenstreek). Dit was omstreeks 1855. Dwars op de 'Herendord' ontstond een tweede nederzetting, 'Boerendord' (nu Vastenow). Samen zouden zij later het dorp Nieuw-Dordrecht gaan vormen.

In de boerderij was ook een postkantoor gevestigd, maar de voorouders van Jans waren voornamelijk kleine keuterboeren, zoals zo veel mensen indertijd. De grootvader van Jans heeft de boerderij in 1916 gekocht van de familie Ax, na het vanaf 1902 gehuurd te hebben. Jans was enig kind en woonde er samen met zijn ouders, Geert Brands en Aafje Jantina Brands-Middelveen. Ook zijn grootouders woonden in de boerderij.
In de nacht van 23 op 24 augustus 1943, tijdens de Tweede Wereldoorlog, ging de oude boerderij verloren toen een Lancaster van de RAF aan de Herenstreek neerstortte. Het vliegtuig was boven het veenkoloniale land rond Emmen neergeschoten door een Duits jachttoestel. In een wanhoopsdaad liet de bemanning de bommen die ze nog aan boord hadden vallen. Deze kwamen in de omgeving van Emmen en ook in Nieuw-Dordrecht terecht. Uiteindelijk stortte de bommenwerper neer op een woning aan de Herenstreek en richtte daar en in de rest van het dorp grote verwoestingen aan. Ook de woonboerderij van de familie Brands raakte zwaar beschadigd. Jans was toen tien jaar. Er is een noodwoning gebouwd met materiaal van de boerderij dat nog bruikbaar was. In 1947 werd een nieuwe boerderij gebouwd.

Tegenwoordig is de inrichting van het woonhuis in de boerderij nog helemaal intact. Dat wil zeggen, precies zoals deze eruit zag toen Jans in 2011 de deur achter zich dichttrok. Nou ja, exact hetzelfde: om het woonhuis voor bezoekers begaanbaar te maken, hebben vrijwilligers stapels papieren en dozen met spullen weg moeten halen.

(bron: website Collectie Museum Brands, info@collectie-brands.nl)

Museum Collectie Brands
Herenstreek 11, 7885 AT Nieuw-Dordrecht
0591-393400 | info@collectie-brands.nl
www.collectie-brands.nl

Museum Collectie Brands
Herenstreek 11, 7885 AT Nieuw-Dordrecht
0591-393400 | info@collectie-brands.nl
www.collectie-brands.nl

door
Rudy Hanenbergh
en
Hein Ruijgers

Het Industrieel Smalspoor Museum in het Amsterdamsche Veld

Het Smalspoormuseum bestaat dit jaar veertig jaar en is daarmee al jaren onmiskenbaar aanwezig in het Amsterdamsche Veld, zoals het gebied al snel werd genoemd nadat in 1851 zes heren uit Amsterdam 2256 hectare veengebied in Zuidoost Drenthe hadden gekocht. Zij hadden het plan om in dit gebied een kanaal te graven voor onder andere de ontwatering van het veen met een verbinding naar Duitsland. Toen dat niet direct lukte, begonnen zij met het vervenen van het Amsterdamsche Veld, ondanks dat de kwaliteit van de turf om te stoken niet goed was. Uiteindelijk is het kanaal richting Duitsland niet verder gekomen dan het huidige dorp Weiteveen.

In 1909 verkochten de Amsterdammers het gebied aan een maatschappij die een samenwerking vormde tussen Nederlandse en Engelse turfstrooiselfabrikanten. Maatschappij Griendtsveen uit Noord-Limburg was daarin de belangrijkste partij en had ook al veengrond in het Duitse Schöninghsdorf. De maatschappij bouwde langs het Dommerskanaal, dat de Amsterdammers al hadden gegraven, drie turfstrooiselfabrieken, een elektriciteitscentrale en woningen voor de veenarbeiders en de opzichters. De maatschappij legde in heel het gebied en naar Schöninghsdorf smalspoor aan om de bolster naar de turfstrooiselfabrieken te brengen. Tevens werd een viersporige smalspoorremise gebouwd. Bijzonder is dat bijna al deze elementen nog steeds terug te zien zijn in het huidige landschap en dat de samenhang een belangrijk industrieel historisch cultuurlandschap vormt.

Vervening

De verveningsactiviteiten van ondernemers als Veldkamp en Griendtsveen hebben in het Amsterdamsche Veld jaren van grote bloei gekend. Maar zoals het gaat, blijft meestal niets zoals het is en begonnen in dit gebied door het opraken van het veen de activiteiten langs het Dommerskanaal geleidelijk aan ook steeds verder terug te lopen. Met uiteindelijk in 1983 als resultaat dat de Griendtsveen Turf-

Fijnfabriek omstreeks 1980.
(Foto Toon Steenmeijer)

Luchtfoto van omstreeks 1975 van een deel van het industriële complex van het Amsterdamsche Veld, met links de Fijnfabriek, in het midden de remise en een inmiddels gesloopte kantine, en rechts de Groffabriek. Daarachter een grote bult turf op de huidige parkeerplaats van het museum. (Aerofoto Eelde)

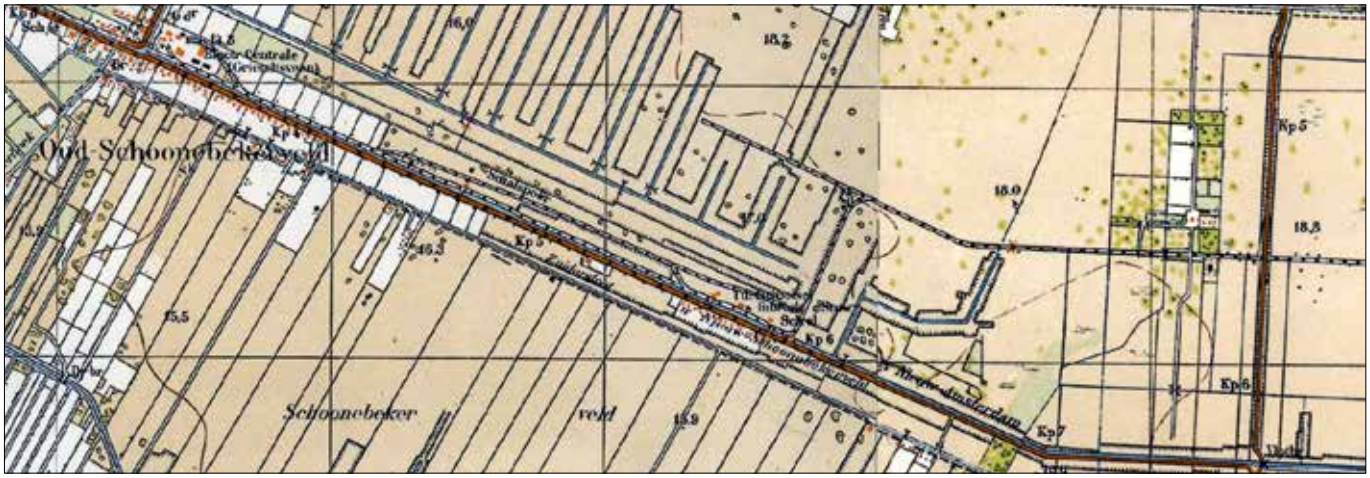

Op deze topografische kaart uit 1935 is rechts in het midden het smalspoor te zien. (https://www.topotijdreis.nl/)

strooisel Maatschappij haar turfwinning in deze regio helemaal beëindigde, maar nog wel voort kon zetten in Georgsdorf net over de grens.

Spoorliefhebbers

Een aantal spoorliefhebbers, verenigd in de stichting Noord Nederlandse Museum Spoorbaan, lukte het niet om de buiten gebruik gezette normaalspoorlijn Assen-Gasselte om te zetten in een museumlijn. De NS wilde daar niet aan meewerken en ruimde de spoorlijn op. De spoorliefhebbers gingen op zoek naar een ander buitengebruik gesteld spoortracé en kwamen terecht in het Amsterdamsche Veld bij Griendtsveen. Dankzij de welwillende opstelling van de heer H.F. van de Griendt resulteerde dat in september 1984 tot een erfpachtovereenkomst voor een terrein aan het Dommerskanaal voor 25 jaar, een huurovereenkomst voor de Fijnfabriek en de remise en een bruikleenovereenkomst voor drie locomotieven en 25 turfwagens afkomstig uit de regionale turfwinning. De spoorliefhebbers schakelden hun focus op normaalspoor om in een focus op smalspoor en wisten in een relatief korte tijd

Twee nog rijdende locomotieven van Griendtsveen in 2021. Zij staan voor de historische viersporen smalspoor remise. (Toon Steenmeijer)

daar veel kennis en vaardigheid in op te bouwen. De groep breidde zich uit met nieuwe vrijwilligers uit de Emmense en Drentse samenleving en uiteraard steeds weer nieuwe medewerkers, wat resulteerde in een gerenommeerd smalspoormuseum.

Collectie Smalspoormuseum

Het Smalspoormuseum heeft een brede collectie van ruim 100 smalspoorlocomotieven en een diverse verzameling rijtuigen, lorries, wagens en spoorgereedschappen. Het is begonnen als een hobbyclub maar heeft zich ontwikkeld tot een museum dat in binnen- en buitenland tot de verbeelding spreekt en zich bovendien sinds vorig jaar 'Geregistreerd Museum' mag noemen. Een predicaat dat wordt toegekend nadat een langdurig en ingrijpend certificeringproces is doorlopen. Het bevestigt de professionaliteit van het museum. Bijzondere onderdelen van de collectie zijn onder meer:

- de monorail van het voormalige zuiveringsschap van de gemeente Emmen;
- de collectie smalspoormaterieel van de machinefabriek van Cornelissen uit Meppel;
- een wereldwijd zeldzame Comessa-locomotief uit Frankrijk en de enige aan Nederland geleverde Henschel-diesellocomotief;
- de bisschopswagen, een historisch rijtuigje van Griendtsveen.
- drie diesellocomotieven van Griendtsveen die deel uitmaken van alle elementen die samen de historie van het Amsterdamsche Veld laten zien.

Professionalisering

Dat alles is in de loop der jaren opgebouwd met een team van uitsluitend vrijwilligers en zonder exploitatiesubsidie van de overheden. Het museum draait veertig jaar volledig voor eigen rekening en risico van de vrijwilligers. Omdat met name de dagelijkse coördinatie meer inspanning vergt dan van een vrijwilliger verwacht mag worden, werd in april vorig jaar voor de coördinatie een tijdelijke betaalde kracht aangesteld: de museummanager. Ook die draagt bij aan een verdere professionalisering van het museum. Vanaf 2025 wordt van de gemeente Emmen gevraagd subsidie te verlenen om deze functie structureel te maken. Het eigenlijke werk, van werkplaats tot baanploeg en van horeca tot rondleiders, blijft gedaan worden door vrijwilligers. Op dit moment is die groep ruim 75 personen groot, waarbij wij er trots op zijn dat een sterke groep jongeren daarvan onderdeel uitmaakt. Een bedrijf dat met zoveel vrijwillige medewerkers, sterk verschillend in leeftijd en in kennis en vaardigheden, een dergelijk bijzonder museum al veertig jaar in deze regio in de benen houdt, moet kunnen rekenen

Uitbreiding in 2015 van de collectie historisch materieel met de Schwingeltrein uit West-Brabant. (Hein Ruijgers)

Een blik op de nieuwe herinrichting van het binnenmuseum in 2024.
(Nanning Tomson)

op de erkenning en een structurele bijdrage van de gemeente Emmen.
Al de vrijwilligers zorgen er samen voor dat het museum jaarlijks open is voor bezoekers uit binnen- en buitenland van mei t/m oktober. De winterperiode wordt gebruikt voor vernieuwingen en voor onderhoud van materieel en spoortracé. De laatste jaren hebben de medewerkers, mede dankzij de toekenning van verschillende subsidies, enkele nieuwe loodsen kunnen bouwen, het Schwingeltracé, waar een voormalige pretparktrein op rijdt, kunnen aanleggen, het museum van het gas af kunnen halen en de museumhal kunnen herinrichten. Het belangrijkste project dat nu onderhanden is betreft een nieuwe fundering en de wederopbouw van de overkapping bij de Fijnfabriek. Achter de schermen wordt ook al gewerkt aan de voorbereidingen voor een nieuw te bouwen loods achter de locomotievenloods. Want het doel is nog steeds om al het materieel onder dak te kunnen plaatsen. En alsof dat nog niet genoeg is, komt er in de vorm van het beoogde vakantiepark rond de Griendtsveenplas een uitdaging op ons af, waarvoor we onze borst helemaal nat mogen maken. Dat park biedt heel bijzondere kansen voor het museum, maar geeft vooralsnog een hoop kopzorgen.
De basis van het Smalspoormuseum vormt de collectie industrieel smalspoormaterieel. Maar die collectie staat niet op zich. Want het museum is onderdeel van het ensemble van monumentale gebouwen in het Amsterdamsche Veld en de rijke geschiedenis van het gebied. De mobiele monumenten van het Industrieel Smalspoor Museum zorgen daarbij voor een sympathieke wisselwerking met de statische monumenten in het landschap. Samen met de buurtvereniging, met oude en nieuwe buren, met eigenaren, pachters en verpachters en met inzet van de medewerkers en steun van de gemeente willen wij dit bijzondere industriële cultuurlandschap levend houden en meer bekendheid geven.

MUSEUM JANNING
Verborgen schatten uit het verleden

door
André Zwake

De rol van het geloof in de wederopbouw van Zuidoost-Drenthe

Hein Janning, pastoor en kunstenaar, was op 15 juli 1914 in Nieuw-Schoonebeek geboren. Hij overleed op 18 mei 1980 in Workum. Janning was een markant persoon en veelzijdig individu: een pastoor met een diepgewortelde passie voor kunst.

Op negenjarige leeftijd besloot Hein dat hij pastoor wilde worden wat eerst door zijn ouders werd afgekeurd. Hein hield echter voet bij stuk en op zijn veertiende vertrok hij naar het seminarie. Zijn talenten reikten van muziek en tekenen tot schilderen en acteren. Zo speelde Janning onder andere piano, dwarsfluit, klarinet, viool, waldhoorn en figureerde hij in een documentaire en in een jeugdfilm. Bovendien had hij een uitgebreide verzameling kerkelijke kunst aangelegd, bekostigd met de verkoop van zijn schilderijen. Deze combinatie van religieuze en artistieke bezigheden maakte hem een unieke figuur in de culturele en spirituele geschiedenis.

Artistieke werk

Jannings artistieke werk omvatte onder andere schilderijen met landschappen, boerderijen en beesten. Hij had een behoorlijke naam en faam getuige de exposities in de Albert Dorne galerie in Londen, galerie Ina Broers in Amsterdam en het Frans Hals museum in Haarlem. Met het geld vanuit de verkoop kocht hij beeldhouwwerken, kazuifels (een mouwloos opperkleed dat gedragen wordt door de priester als hij de eucharistie viert), goud en zilverwerk en andere zaken aan die vaak een plaats kregen in de kerken waar hij diende.
Zijn kunstwerken kwamen toevallig in een museum in Workum terecht. Een vrijwilliger van dat museum zorgde daarvoor. Hij had Janning goed gekend en vertelde dat de pastoor een 'echte herder' was voor de inwoners. Het maakte hem blijkbaar niet uit van welk geloof je was, hij stond voor iedereen klaar.

Overlijden

Precies een week na zijn veertigjarige priesterjubileum is pastoor Janning gestorven. Voor zijn overlijden heeft hij een lange strijd gevoerd met het bisdom om aan te mogen blijven als pastoor.

Hein Janning (1914-1980), pastoor en kunstenaar. (2019, André Zwake)

Museum Janning in Nieuw-Schoonebeek.
(Gerrie Vrieswijk, 2002)

Verhuizing vanuit Workum naar Nieuw-Schoonebeek
Het Museum Janning is vernoemd naar Hein Janning. In 1983 is het oorspronkelijke museum in Workum opgericht en in 2020 opende het zijn deuren in Nieuw-Schoonebeek. Het is één van de vier kerkelijke musea in Nederland.
De verhuizing markeerde het begin van een nieuw hoofdstuk voor het museum en voor de omringende gemeenschap. Nieuw-Schoonebeek, een dorp in de gemeente Emmen, heeft een rijke geschiedenis die teruggaat tot de ontginning van de veengebieden in de 19de en 20ste eeuw. Maar ook verder terug in de tijd, de 17de eeuw, waar het als moerasgebied een bescherming vormde tegen invallen van de legers van de bisschoppen van Keulen en Münster alsmede tegen de Engelsen en de Fransen. En niet te vergeten de 16de eeuw toen de eerste boô-heren er in hun boôen verbleven.

Geschiedenis van kerk en pastorie
De pastorie welke nu het museum huisvest, heeft een rijke geschiedenis. De kerk en pastorie zijn hier in de periode 1849-1855 door de kolonisten uit het Emsland gebouwd die zich in het gebied hadden gevestigd. De oorspronkelijke kerk, de eerste waterstaatkerk na de vrede van Münster, is eind jaren zestig door een nieuwe moderne kerk vervangen. In 2019 werd de leegstaande pastorie museum. De nieuwe kerk, gebouwd in de late 20ste eeuw, dient al jarenlang als spiritueel centrum voor de lokale gemeenschap. De toren nabij het museum geldt als enig monument dat ook nog door Vincent van Gogh is geschilderd.

Kamerindeling en liturgische kleuren
De indeling van de kamers in het museum is gebaseerd op liturgische kleuren, een advies dat werd ingewonnen van het erfgoednetwerk. Dit geeft elke ruimte een unieke sfeer die past bij de tentoonstellingen die erin plaatsvinden. Deze kleuren symboliseren verschillende aspecten van het kerkelijk jaar, zoals paars voor advent en vastentijd, wit voor feestdagen, en groen voor de gewone tijd.

De schatkamer van het museum
Het museum herbergt een indrukwekkende schatkamer met diverse collecties. Houtgesneden koorbetimmeringen, schilderijen, goud- en zilverwerk, en een uitgebreide muntenverzameling behoren tot de hoogtepunten. Daarnaast zijn er unieke collecties zoals die van meester Joz. van Aarle, foto's van meester Ben Schreur en onder andere het archiefmateriaal 'Engel in het hoogveen' en een karakterpop van zuster Engel. Deze collecties bieden een fascinerend inzicht in de religieuze en culturele geschiedenis van de regio tot en met verre gebieden in het buitenland, met stukken die variëren van middeleeuwse religieuze artefacten tot moderne kunstwerken. Onder de werken bevinden zich indrukwekkende replica's van grootmeesters zoals

Betimmering preekstoel van de in 1974 afgebroken Sint-Hippolytuskerk te Delft.
(Foto: Ina Meilink)

Kerkvaders vanuit collectie Joz.van Aarle. (André Zwake, 2023)

Raphael (tijdgenoot van Michel Angelo en Da Vinci), Velázquez en Jan en Hubert van Eyck.

Streekgeschiedenis en oude veengebieden

Het museum heeft een sterke band met de streekgeschiedenis. In het museum zijn presentaties van de oude veengebieden van Zuidoost-Drenthe en Duitsland, het Geopark de Hondsrug en de Emslandkampen te zien. Zuidoost-Drenthe en het Emsland zijn bekend om hun unieke landschap en geschiedenis. Zij krijgen speciale aandacht in het museum.

De veengebieden waren ooit ontoegankelijk, maar werden in de 19de eeuw ontgonnen voor turfwinning, een belangrijke brandstof in die tijd. Dit veranderde het landschap drastisch en leidde tot de oprichting van nieuwe nederzettingen en industrieën. Specifiek voor Nieuw-Schoonebeek is ook de rundveemesterij en de boôencultuur die hier bij hoort. Dit alles komt ruimschoots aan bod in het museum.

De rol van het geloof in de wederopbouw van Zuidoost-Drenthe

Het geloof speelde een cruciale rol in de wederopbouw van Zuidoost-Drenthe na de crisis (1921) in de veengebieden. Diverse religieuze gemeenschappen kwamen samen om de regio te ondersteunen en weer op te bouwen. De crisis, die werd veroorzaakt door jarenlange turfwinning waarbij de veenlagen steeds dunner raakten en de overgang naar andere brandstoffen zoals steenkool en uiteindelijk olie en aardgas, leidde tot economische tegenslag, werkloosheid, opstanden en stakingen in het veen. De rol van het geloof in de wederopbouw strekte zich uit van onderwijs tot mentale en fysieke ge-

Wilms boo. (André Zwake, 2024)

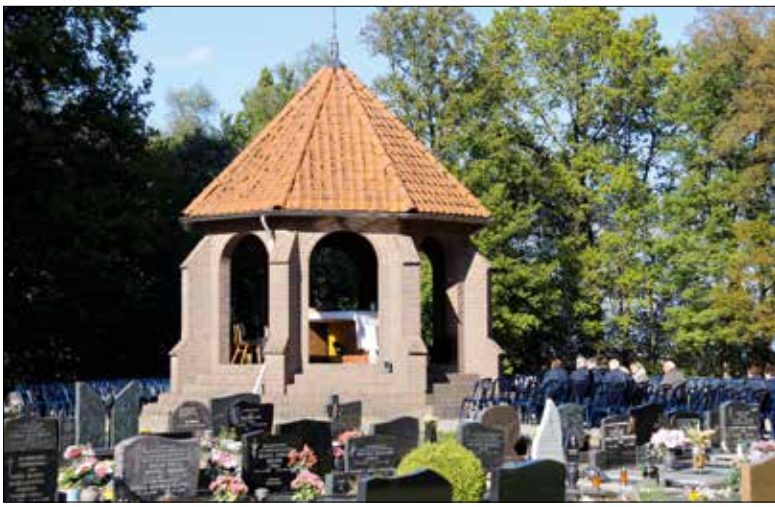

Vindplaats tabernakel Weiteveen. (André Zwake, 2019)

zondheidszorg maar ook religieus onderricht en praktische ondersteuning in het opbouwen van een bestaan. Hieronder worden daar enkele voorbeelden van gegeven.

Het gestolen tabernakel in Weiteveen
Een opmerkelijke gebeurtenis was de diefstal van het tabernakel in Weiteveen. Dit incident leidde tot een omkeer (eerherstel/wederopbouw) en de komst van deken Veltman en de zusters, die een periode inluidden van herstel in het gebied. Het tabernakel werd later teruggevonden op de plek van de huidige begraafplaats, maar de impact van deze gebeurtenis versterkte de samenhang binnen de gemeenschap en het belang van de religieuze gemeenschap.

Evangelisten Willem Braak-Hekke en Willem de Weerd
Ook personen zoals de evangelisten en godsdienstonderwijzers Willem Braak-Hekke (1865-1930) en Willem de Weerd ('Domeneer van Turfland') (1878-1946) waren belangrijk in het religieuze en maatschappelijke leven van de regio. Hun invloed strekte zich uit over verschillende aspecten van de wederopbouw en de spirituele verzorging van de bevolking.
De Weerd was bekend om zijn inzet voor sociale rechtvaardigheid en de verbetering van de levensomstandigheden van de armen in de veenkoloniën. Ook streden beide mannen tegen drankmisbruik onder de veenarbeiders.

Katholicisme en de eerste ziekenhuisbedden
Het katholicisme had een aanzienlijke invloed op de gezondheidszorg in de regio, onder andere door de aanschaf van de eerste ziekenhuisbedden in het zusterhuis te Klazienaveen. Dit was een belangrijke stap in de ontwikkeling van medische voorzieningen in Zuidoost-Drenthe. De zusters verleenden niet alleen medische zorg, maar waren ook betrokken bij onderwijs en maatschappelijke dienstverlening.

Leger des Heils
Ook het Leger des Heils speelde een belangrijke rol in de wederopbouw en de armoedebestrijding. Hun inspanningen droegen bij aan het welzijn en de ondersteuning van de lokale bevolking. Het Leger des Heils was met name actief in de opvang en rehabilitatie van daklozen en verslaafden.

Scheperziekenhuis en Bethesdaziekenhuis
Het Scheperziekenhuis, een diaconessenziekenhuis, is een type ziekenhuis dat historisch gezien werd opgericht en beheerd door diaconessen, vrouwelijke leden van een christelijke gemeenschap die zich toelegden op zorg en dienstbaarheid.
Ook het Bethesdaziekenhuis in Hoogeveen heeft een interessante geschiedenis. In 1910 besloot het afdelingsbestuur Hoogeveen van de Landelijke Vereniging voor Gereformeerde Ziekenverpleging om in Hoogeveen een gereformeerd ziekenhuis te stichten.

Groen van Prinstervereniging
De vereniging Groen van Prinsterer is een organisatie van (oud-)bestuurders en politici met een hart voor de publieke zaak. Deze leden zijn actief geweest in het openbaar bestuur vanuit de christelijke traditie.
In april 1928 kwamen minister mr. J.B. (Jan) Kan (1873-1947) van Binnenlandse Zaken en Landbouw en de Commissaris van de Koningin naar Zuidoost-Drenthe vanwege de naamsteenlegging in de door Groen van Prinsterer vereniging gestichte woningen. Twee van de woningen in Klazienaveen kregen de namen Maasland en Barneveld. Kerkelijke gemeenten in Maasland en Barneveld hadden geld ingezameld voor de stichting van deze woningen. De huisjes met land werden ter beschikking gesteld aan veenarbeiders die hun kost niet meer in het veen konden verdienen en op deze manier een nieuw bestaan konden opbouwen.

Andere geloven
Naast het katholicisme waren er ook andere geloofsgemeenschappen actief in de regio. De joodse gemeenschap en andere gemeenschappen droegen ieder op hun eigen manier bij aan de wederopbouw en de culturele rijkdom van Zuid-Oost Drenthe. Joodse handelaren speelden vanaf het einde van de 19de eeuw een belangrijke rol. Met hun handel stimuleerden zij niet alleen de lokale economie, maar boden zij met hun winkels en slachterijen ook werkgelegenheid aan veel inwoners. Bekende voorbeeld hiervan zijn Hartog Zilverberg, een invloedrijke middenstander uit Dalen en zijn dochter Suze die later een succesvolle hoedenzaak opende in Klazienaveen.

Voorgaand artikel biedt een zeer beknopt overzicht van de belangrijke rol die verschillende religieuze groeperingen speelden in de geschiedenis en wederopbouw van Zuidoost-Drenthe. Het benadrukt de voortdurende interactie tussen cultuur, geloof en gemeenschapsleven in deze fascinerende regio en toont hoe historische gebeurtenissen en persoonlijke bijdragen de gemeenschap hebben gevormd. Al deze zaken zijn terug te vinden in Museum Janning dat sinds 2020 in Nieuw-Schoonebeek is gevestigd.

STEDELIJK MUSEUM COEVORDEN

door
Thomas Bruins

Een bijzonder muntje: een mandendrager en de muntslag van Coevorden

Op 22 januari 2022 scande amateurarcheoloog Jeroen Mathijssen een akker bij de Noord-Brabantse plaats Rosmalen. De dag ervoor vond hij één zilveren munt, waarop hij besloot zijn geluk een tweede keer te beproeven. Met resultaat: 389 munten werden uit de grond naar boven gehaald, waaronder een licht gehavende, zilveren munt uit Coevorden.

'Mandendrager' uit de grond

De munt betreft een dubbele groot en droeg de bijnaam van 'botdrager'. Deze naam stamt af van het beeld dat op de voorzijde van de munt te vinden is. Hier staat namelijk een leeuw afgebeeld die een ridderhelm over de kop draagt. Deze helm leek op een zogenaamde 'bot' of 'botte'; een type mand die men op de rug droeg. In andere woorden; een 'mandendrager'.

De munt zelf komt waarschijnlijk uit de periode van Reinoud III (1336-1369), toen Coevorden haar hoogtepunt van macht ervoer. Maar dat wil niet zeggen dat er veel typisch 'Coevorder' tinten aan de munt zitten. Kleinere muntheren sloegen vaker imitaties van bekendere exemplaren, zoals de Franse, Vlaamse of Florentijnse munten. Deze munten waren bekend bij handelaren, terwijl een onbekende munt niet hetzelfde vertrouwen zou wekken. De gevonden botdrager is geen uitzondering; het betreft een imitatie van de in Vlaanderen geslagen munten.

De zilveren munt uit Coevorden, op naam van Reinoud III (1336-1369). (Stedelijk Museum Coevorden)

Geld in West-Europa

Geld is van alle tijden. Al sinds de Romeinse tijd worden munten van waardevolle metalen gebruikt in wat nu Nederland heet. Zo werden munten geslagen in de grote Romeinse stad Augusta Treverorum, het hedendaagse Duitse Trier, verhandeld en verspreid langs de linies van de Rijn en kwamen naar de Germaanse en Friese gebieden in het noorden. Het binnenvallen van de Germaanse stammen in het (westelijke) Romeinse rijk bracht hier verandering in. Munten werden voor een periode niet meer geslagen, en alleen oude Romeinse munten bleven nog in omloop. Het slaan van munten kwam pas weer langzaam op gang onder de Frankische en Friese heersers van Nederland. De kunst van de verfijnde Romeinse munten was ondertussen verloren gegaan, waardoor de geslagen munten veelal klein, dik en met simpele afbeeldingen geslagen werden. Onder Karel de Grote (747-814) werden hervormingen doorgevoerd in het muntenstelsel. Niet langer waren er meerdere munten in omloop, maar er werd nog maar één munt geslagen; de penning. Deze zilveren munt werd zwaarder en platter. Ook het uiterlijk werd aangepast. Net zoals de Romeinse

Vlaamse dubbele groot uit de collectie van Museum Rotterdam, gedateerd tussen 1346-1384. (Stedelijk Museum Coevorden)

munten kregen de Karolingische munten een duidelijk leesbaar rondgaand omschrift, met daarin het monogram van Karel de Grote en het christelijke kruis duidelijk zichtbaar op de achterkant. Dit type munt bleef de basis voor de geslagen munten in West-Europa tot na de Middeleeuwen.
Na de dood van Karel de Grote viel het Frankische Rijk uiteen. Het westelijke deel werd de voorloper van Frankrijk, terwijl het oostelijke deel werd omgevormd tot het Heilige Roomse Rijk: de voorloper van Duitsland. De Nederlandse gebieden, die eerst nog lange tijd onder het 'middelste' deel Lotharingen vielen, werden uiteindelijk opgenomen in het Heilige Roomse Rijk. In tegenstelling tot het Frankische Rijk had het Heilige Roomse Rijk geen centrale organisatie. De keizer gaf veel macht uit handen aan geestelijke vorsten, zoals de bisschoppen van Utrecht en Luik, zodat zij de orde in hun immense domeinen konden handhaven. In 1040 verkreeg de bisschop van Utrecht zo het grafelijke recht over 'Oversticht' (het hedendaagse Overijssel en Drenthe, inclusief de stad Groningen).
Met het afbrokkelen van de centrale macht kwam er ook een einde aan een standaardmunt in de Nederlandse en Duitse gebieden. De vele leenheren van de keizer, bisschoppen, maar ook hertogen, graven en kleinere heren, gingen elk hun eigen type munt slaan. Het rijke en handelsgerichte Italië begon met het slaan van munten in verschillende waardes en groottes, waarna dit gebruik zich in een rap tempo over Europa verspreidde. Ook kleinere vorstendommen gingen hun eigen weg en begonnen met het slaan van imitatiemunten of zelfs hun eigen munt. Bekende kleine muntheren waren de vrijgraven van Coevorden, die zich hiermee verder onttrokken aan de macht van de bisschop van Utrecht. Ondanks dat de kleinere gebieden eigen munten sloegen, hadden ze geen eigen geld. Zij vervaardigden op eigen naam munten, die voor omloop elders waren bestemd.

Onder Karel de Grote geslagen penning, gedateerd tussen 768-814. (Classical Numismatic Group, Inc.)

De Coevorder Muntheren

Het kasteel van Coevorden, de voorganger van de vesting en stad Coevorden, was gelegen aan een van de weinige doorgangen aan de rand van het Bourtangermoeras. Het kasteel met naastgelegen dorp was, zowel militair als economisch, van strategisch belang. De weg was essentieel voor de landhandel tussen Groningen en de zuidelijker gelegen steden aan de IJssel en het Duitse Rijnland. Coevorden lag tevens strategisch langs de route vanuit het Duitse Emsland, met de steden Lingen en Meppen, naar de Friese steden. Het innen van tolgelden voor het gebruik van de doorgang bij Coevorden zorgde voor

een instroom van munten en zilver voor de muntslag.
De eerste bekende muntheer van Coevorden was Reinoud I, heersend van 1288 tot 1315. Net als vele andere heren in die periode had Reinoud zeer waarschijnlijk niet het muntrecht verkregen, maar heeft hij het zich toegeëigend door de zwakke positie van de bisschop van Utrecht.
De zoon van Reinoud I, Reinoud II (1315-1336), zette de muntslag door. Waar zijn vader de munten liet slaan bij particulieren in Friesland, was het Reinoud II die de muntslag naar Coevorden zelf haalde. Ook werd er een grotere variatie aan imitatiemunten geslagen. Teruggevonden exemplaren zijn vervaardigd naar het voorbeeld van de Vlaamse adelaarsgroot, de Ruitergroot uit Henegouwen, de halve groot uit Brabant en de Hollandse penning.
Onder Reinoud III (1336-1369) beleefde Coevorden een ongekend hoogtepunt. De handel floreerde en ook op diplomatiek gebied stond Reinoud III sterk, mede door het sluiten van een militair verbond tussen Drenthe, Groningen en Coevorden. Onder de zwakke Utrechtse bisschop Jan van Arkel kreeg Reinoud III zeggenschap over de heerlijkheid van Coevorden. Bovendien werd Reinoud III door keizer Karel IV verheven tot vrijgraaf in 1357.
De muntslag ging onder Reinoud III verder. Net zoals tijdens de heerschappij van zijn vader sloegen de Coevordenaren imitaties van bestaande munten, waaronder de Franse 'Gros Tournois' en de Vlaamse hele, halve, kwart en achtste groot.
Na het overlijden van Reinoud III nam zijn jongere broer, Johan van Coevorden, het graafschap op zich in 1369. Over zijn heerschappij is weinig bekend. Wel is te achterhalen dat onder hem dubbele groten of 'botdragers' geslagen werden in Coevorden.

Zeven jaar later, in 1376, volgde Reinoud IV zijn vader Johan op als heer van Coevorden, graaf van Drenthe en met meerdere belangen in de stad Groningen. In Utrecht heerste op dat moment bisschop Floris van Wevelinkhoven, die net als zijn voorgangers te druk was met zijn opstandige Utrechtse ridders om zich druk te maken over de munterij van Coevorden. Onder de heerschappij van Reinoud IV werden munten geslagen naar het voorbeeld van de voormalige bisschop Arnold II van Horne van het bisdom Utrecht. Later volgde een munt, gebaseerd op de stadsmunt van Deventer, welke werd geslagen tijdens het bewind van de Utrechtse bisschop Floris.
Het bleef Coevorden niet voor de wind gaan. In 1393 overleed bisschop Floris, en werd Frederik van Blankenheim de nieuwe bisschop van Utrecht. Deze nieuwe bisschop wist zijn leenheren en ridders in het Utrechtse Sticht achter zich te scharen

Wapen van de familie Van Coeverden; de muntheren van Coevorden.

Imitatie van een Franse 'Gros Tournois', geslagen op naam van Johan van Coevorden (1369-1376). (Stedelijk Museum Coevorden)

Dubbele groot of 'botdrager', geslagen op naam van Johan van Coevorden (1369-1376). (Stedelijk Museum Coevorden)

en kon vervolgens de volle aandacht richten op de opstandige Overijsselse en Drentse gebieden. Nadat Frederik eerst Almelo en Vollenhove weer onder kerkelijk gezag had gesteld, eiste hij van Reinoud IV 'huus ende borch van Coevorden'; de woning en het kasteel van de Coevorder vrijgraaf. Reinoud weigerde, waarop Frederik een veldtocht begon tegen de opstandige graaf. De bisschop was daarbij verzekerd van steun van de Friese landen, de Overijsselse steden Deventer, Kampen en Zwolle, en de stad Utrecht.
Op 10 juli 1395 arriveerde de troepenmacht van Frederik bij Coevorden en begon de belegering van de vesting. Op 14 augustus stelde de bisschop aan alle Drenten dat hun oude rechten niet in het geding waren. De strijd, aldus Frederik, was enkel en alleen gericht tegen Reinoud. De Drentse bevolking kwam in opstand tegen hun leenheer, en vijf dagen later viel het kasteel. Reinoud werd gevangengenomen en vastgezet in het kasteel van Hardenberg.
In het begin weigerde Reinoud te onderhandelen met de bisschop en bleef hij hopen op het ingrijpen van de hertog van Gelre. Na bijna twee jaar tevergeefs te hebben gewacht, schikte Reinoud toch in op 14 mei 1397. Reinoud zou binnen vijf jaar afstand doen van Coevorden en Drenthe, en kreeg als vergoeding 15.000 oude schilden, omgerekend 65,85 kilo aan goud. Vandaag de dag een bedrag van circa 4.697.804 euro. Voor de beeldvorming kon men in 1400 voor een dergelijk bedrag 812.571 roggebroden kopen.
Op 4 april 1402 kwam er een einde aan het vrijgraafschap en viel Coevorden weer onder het rechtstreekse gezag van het bisdom Utrecht. Daarmee verdween ook de muntslag uit Coevorden.

Impressie van het mottekasteel van Coevorden ten tijde van de Coevorder muntslag. (Marcel Leuning & Jouke Nijman)

Lezing Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe (HVZOD)
https://hvzod.org/activiteiten/
Op maandag 25 november 2024, om 19.30 uur, organiseert HVZOD in de grote zaal van de Deele, Spoel 151B in Emmer-Compascuum de lezing 'Opstand en ondergang van de veenarbeiders in Zuidoost-Drenthe'. De kosten zijn vijf euro per persoon, dat is inclusief koffie en cake, te betalen bij binnenkomst. De lezing is ook toegankelijk voor niet-leden. We hopen op een grote opkomst.
Aanmelden is handig, zodat de zaalbeheerder voldoende stoelen kan klaarzetten. Stuur een mail naar: gretiben@hotmail.com en vermeldt het aantal personen.

Museum Collectie Brands, Herenstreek 11, 7885 AT Nieuw-Dordrecht
https://collectie-brands.nl/
Openingstijden: di t/m vr (11.00-17.00 uur) en za/zo (13.00-17.00 uur)
De grondlegger van het museum, Jans Brands, verzamelde werkelijk alles in zijn eigen boerderij in Nieuw-Dordrecht. 'De wereld van Jans' is het hele jaar door te bezichtigen! Verder is tot 3 november 2024 de expositie Industrieel Erfgoed – pilot 2 'Kunstvezels'te zien.

Janning Museum, Europaweg 143a, 7766 AE Nieuw Schoonebeek
https://www.museumjanning.nl/
Het Janning Museum is geopend op donderdag, vrijdag en zaterdag van 13:00 tot 16:30 of op afspraak: 06-46223374 of mail info@museumjanning.nl
De vaste expositie is verdeeld over verschillende ruimtes. De Schröerkamer wordt gebruikt voor tentoonstelling van de historische fotocollectie van de gelijknamige meester en wisselexposities.
Bijzonder bezienswaardig is de zogenaamde Janningkapel.

Industrieel Smalspoor Museum, Griendtsveenstraat 140, 7887 TK Erica
https://www.smalspoorcentrum.nl
Het museum is in 2024 geopend van 27 april t/m 27 oktober op do (10.00-16.30 uur; za: 10.00-16.30 uur; zo: 11.00-16.30 uur.
Evenementen: Maand oktober 2024: kindermaand; Open Monumentendagen: 14 en 15 september 2024 (10:00 - 16:30 uur) en Nacht van de Nacht: 26 oktober 2024.

Stedelijk Museum Coevorden, Haven 4, 7741 JV Coevorden
https://museumcoevorden.nl/
Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag van 09.30 tot 17.00 uur; zondag van 12.00 tot 17.00 uur.
Permanente exposities van Mijndert van der Thijnen en Het Verhaal van Coevorden. Van 6 juli 2024 - 2 maart 2025: 'Coevorden in stripvorm.

Andere musea in Zuidoost-Drenthe:
Museum Ergens in Nederland 1939-1945, Weerdingerhaag 8, 7815 LZ Emmen:
https://www.ergensinnederland1939-1945.nl/
Van Gogh Huis Drenthe, Van Goghstraat 1, 7844 NP Emmen: https://www.vangogh-drenthe.nl/
Veenpark, Berkenrode 4, 7884 TR Barger-Compascuum: https://www.veenpark.nl/
Volk van Grada, Noordeind 21, 7815 PB Emmen: https://www.volkvangrada.nl/
Zandstrooiboerderij en Museum, Burg. Osselaan 5, 7761 BS Schoonebeek: https://zandstrooiboerderij.nl/

Voor vermelding van een bijzondere lezing of activiteit in deze rubriek kunt u zich wenden tot de secretaris van de HVZOD: Henk Jeurink, hendrik.jeurink@gmail.com.

Wie kan meer vertellen?

Foto 1
De foto links is in 1922 gemaakt. Op de foto staan Grietje Pool-Homan met drie van haar kinderen voor haar hut in Emmerschans.
Op 12 augustus 1915 trouwden te Emmen Johannes Pool (Odoorn, 26-08-1894 - Emmen, 08-08-1974), zoon van Alle Pool en Jitske de Vries) en Grietje Homan (Emmen, 12-06-1895 - Emmen, 25-08-1961, dochter van Freerk Heinses Homan en Marianne Vaubaillon). Het huwelijkspaar en hun ouders werkten allen als arbeiders in het veen. Wie kan meer vertellen over deze foto?

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com

In de Collectie Roelof Boelens bevinden zich een aantal foto's van de Danlon. Op de foto's staan verschillende jonge vrouwen uit Klazienaveen en Zwartemeer. De twee personen op de foto (1960) linksboven zijn Roel de Groot en Catrien Boxem (Klazienaveen). De foto rechtsboven is in 1955 gemaakt, maar de namen van de twee personen zijn niet bekend.
Op de website HVZOD/Kroniek/2024-03 hebben wij alle foto's van de Danlon uit de Collectie Roelof Boelens in een pdf-bestand geplaatst.
Bij Museum Collectie Brands wordt in 2025 een tentoonstelling over de Bendien en de Danlon samengesteld. Zij zijn in informatie over de foto's geïnteresseerd.

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

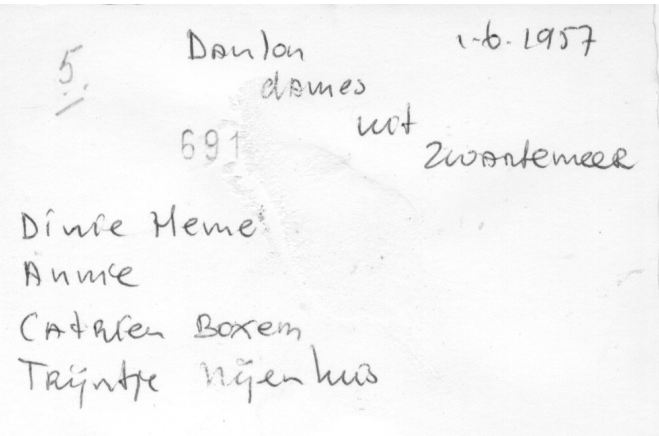

Danlon - Foto 1

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

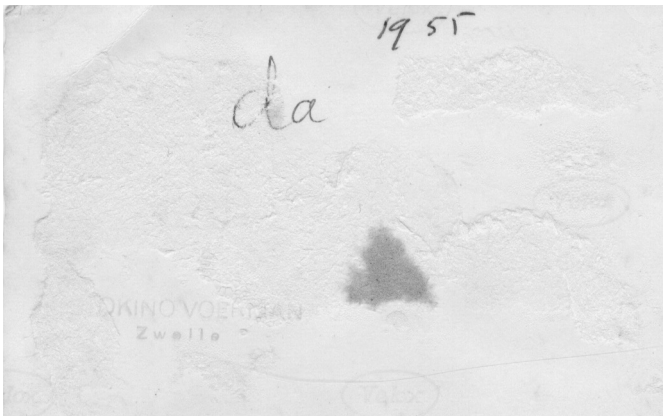

Danlon - Foto 2

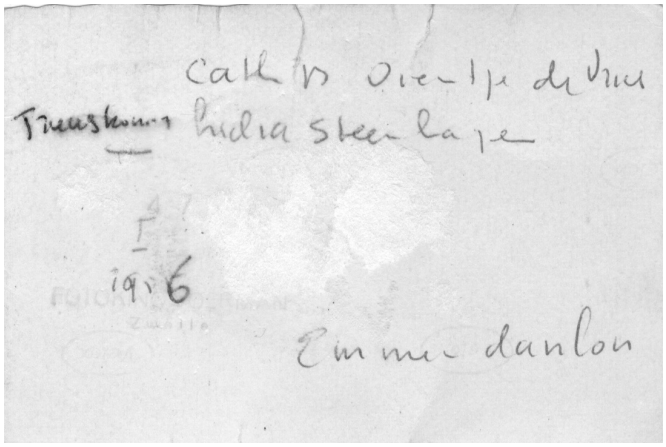

Danlon - Foto 3

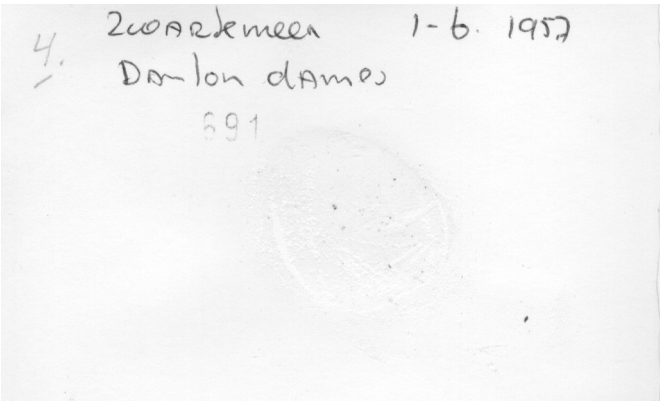

Danlon - Foto 4

Danlon - Foto 5 (was in Kroniek*, september 2024, nummer 3).*

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

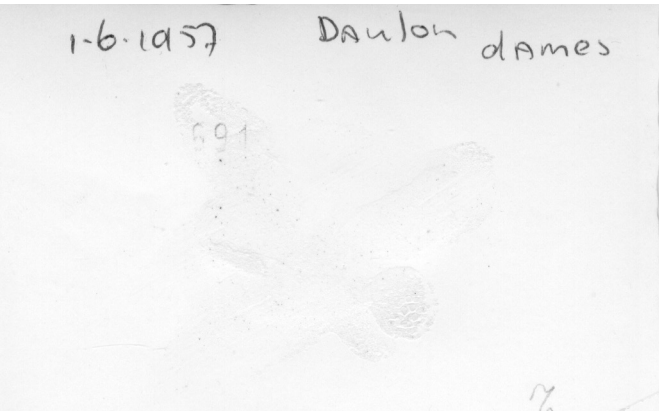

Danlon - Foto 6

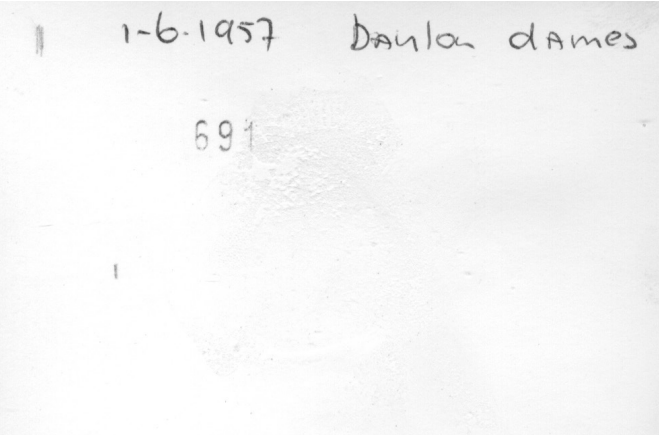

Danlon - Foto 7

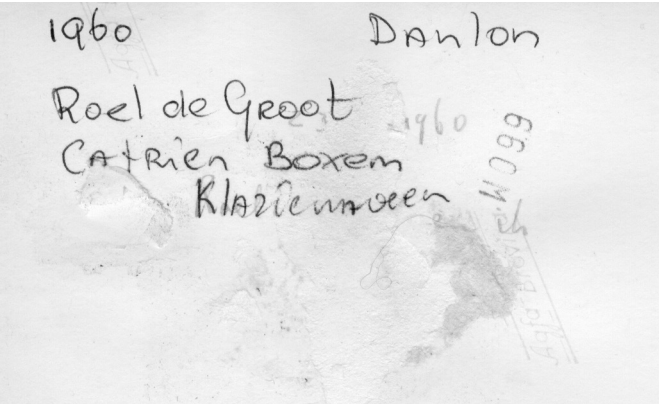

Danlon - Foto 8 (was in Kroniek*, september 2024, nummer 2).*

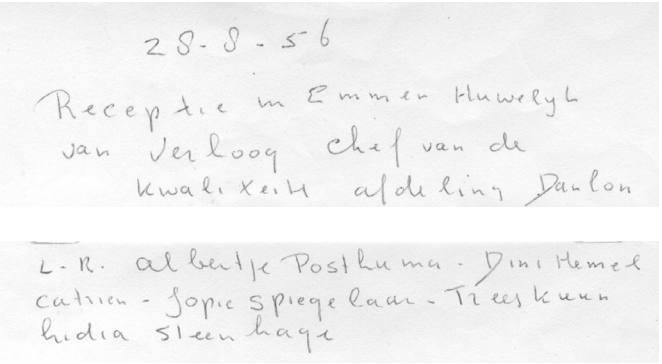

Danlon - Foto 9

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

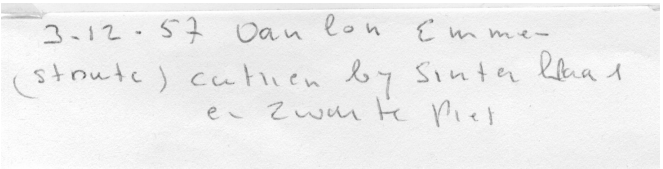

Danlon - Foto 10

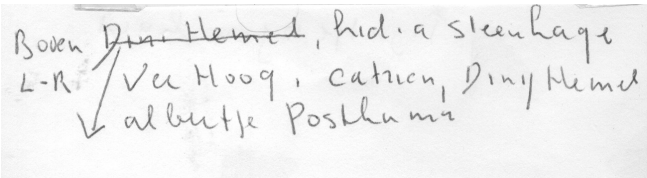

Danlon - Foto 11

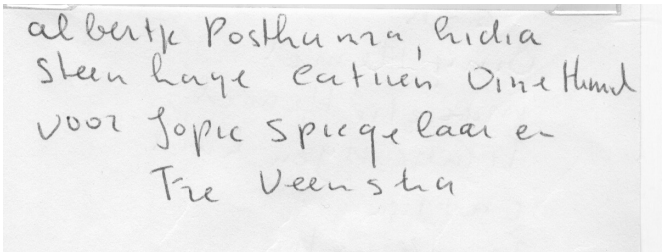

Danlon - Foto 12

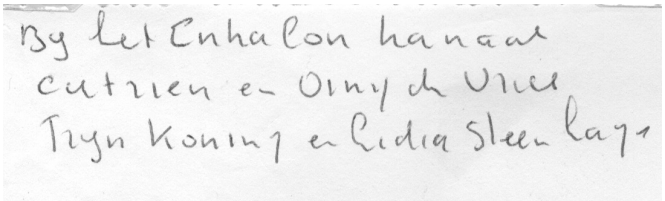

Danlon - Foto 13

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

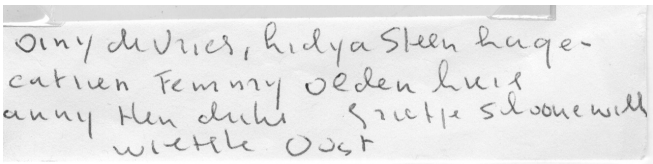
Oiny de Vries, hidya Steen hage-
catrien Femmy olden huis
anny Hen drikx Grietje schoonewill
wietste Oost

Danlon - Foto 14

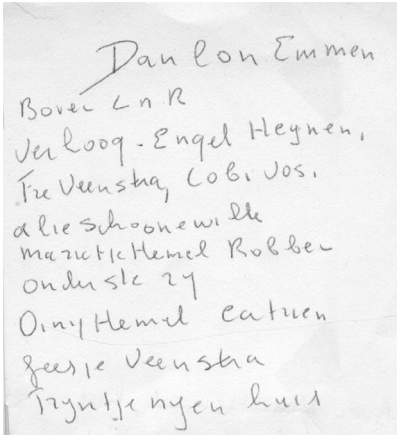
Danlon Emmen
Boven L n R
Verhoog - Engel Heynen,
Fre Veenstra, Cobi Vos.
alie schoonewille
marietje Hemel Robber
onderste ry
Oiny Hemel catrien
geesje Veenstra
Tryntje nyen huis

Danlon, 1957 - Foto 15

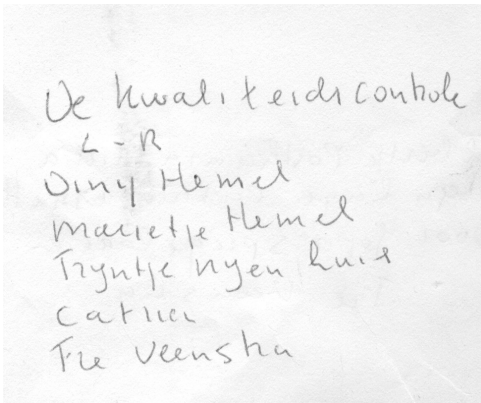
De kwaliteitscontrole
L - R
Oiny Hemel
marietje Hemel
Tryntje nyen huis
catrien
Fre Veenstra

Danlon - Foto 16

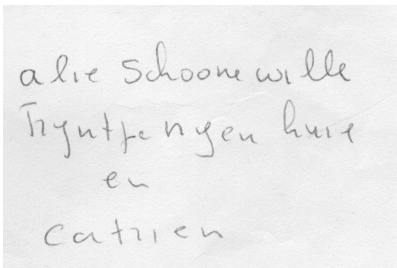
alie Schoonewille
Tryntje nyen huis
en
catrien

Danlon - Foto 17

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com en/of wat betreft de Danlonfoto's: pr@collectie-brands.nl.

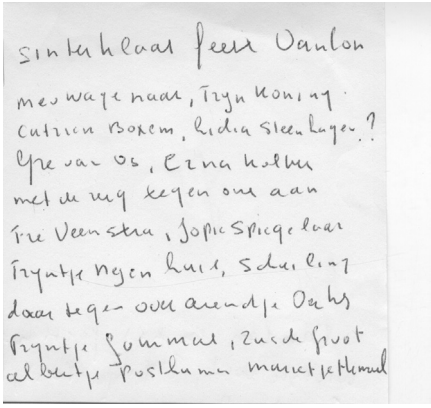

Danlon - Foto 18

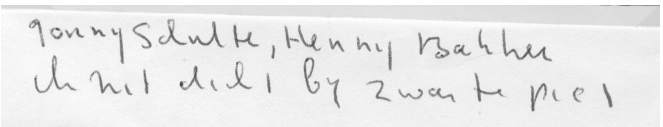

Danlon - Foto 19

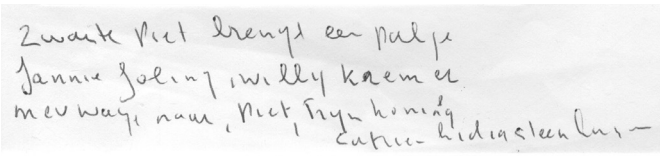

Danlon - Foto 20

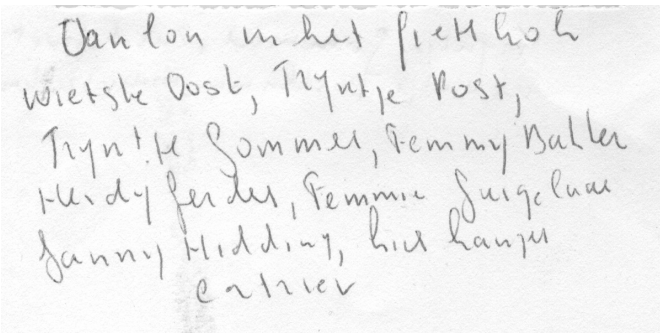

Danlon - Foto 21

Reacties naar: alberteggens@hotmail.com

Foto 4, Kroniek, september 2024
De schoolfoto van de OLS III, gemaakt op 2 augustus 1925. Linksboven staat het hoofd van de school, G.J. Dijkstra. Hij was van 1920 tot september 1926 werkzaam in Barger-Compascuum; daarna was hij tot 1944 hoofd der school in Amsterdamscheveld (De Peel). Wie herkent de tweeling voor meester Dijkstra of andere leerlingen op deze foto? Op de website HVZOD/Kroniek/2024-03 is de gehele foto plus een andere schoolfoto geplaatst.

Foto 5
Nog een schoolfoto van de OLS III in Barger-Compascuum. (Collectie Gerard Steenhuis)
Hoewel op de lei II staat vermeld en op bovenstaande foto op de lei een I staat, is niet duidelijk of deze foto ook op 2 augustus 1923 is gemaakt.
De plaats waar de foto's zijn gemaakt, is dezelfde.
Mocht deze foto op dezelfde dag zijn gemaakt dan heeft de onderwijzeres haar vest uitgedaan.
Het lijkt dat ook op deze foto een tweeling staat. Zie de twee meisjes met vlechten in het haar en een witte jurk, tweede rij van onderen, links.